

YÂSİN SÛRESİ 36/6. ÂYETİN KUR'AN BÜTÜNLÜĞÜNDE ANLAŞILMASI MESELESİ: HZ. PEYGAMBER'İN GÖNDERİLDİĞİ KAVMIN ATALARI UYARILMADI MI?

Ersin ÇELİK*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 10 Mayıs 2024, **Kabul Tarihi:** 27 Eylül 2024, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2024, **Atıf:** Çelik, Ersin. "Yâsin Sûresi 36/6. Âyetin Kur'an Bütünlüğünde Anlaşılması Meselesi: Hz. Peygamber'in Gönderildiği Kavmin Ataları Uyarılmadı mı?". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/2 (Eylül 2024): 981-1015.

DOI: 10.33415/daad.1482006

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 10 May 2024, **Accepted:** 27 September 2024, **Published:** 30 September 2024, **Cite as:** Çelik, Ersin. "The Issue of Understanding the Verse of Sûrat Yâ Sin 36/6 in the Wholeness of the Qur'an: Were the Ancestors of the People to whom the Prophet was Sent Warned?". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 24/2 (September 2024): 981-1015.

DOI: 10.33415/daad.1482006

Öz

Kur'an-ı Kerim'de bazı konularda ilk bakışta çelişkili gibi görünen âyet grupları yer almaktadır. Bu bağlamda Kur'an'da yer alan şu üç grup âyet de uzlaştırılması gereken âyetlerdendir. Bunlardan birinci grup âyette, her ümmete bir resul ve uyarıcı gönderildiği, uyarıcı gönderilmeyen hiçbir memleketin helak edilmediği belirtilmektedir. İkinci grup âyette ise Hz. Peygamber'in daha önce uyarılmayan bir kavmi uyarmak üzere gönderildiği açıklanmaktadır. İkinci grup âyetler içerisinde değerlendirilebilecek olan ve Hz. Peygamber'in ataları uyarılmayan bir kavmi inzâr için gönderildiğini belirten Yâsin 36/6. âyet bunlar içerisinde en çok

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, er-sin.celik@erdogan.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-1821-7772> / Asst. Prof., Recep Tayyip Erdoğan University Faculty of Theology, er-sin.celik@erdogan.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-1821-7772>

dikkat çekilen âyet konumundadır. Zira Hz. Peygamber'den önce Araplara peygamber gönderildiği bilinmektedir. Üçüncü grup ise Mekke müşriklerinin daha önce de kendilerine ve atalarına yeniden dirilmeyle ilgili Hz. Peygamber'in ikazlarına benzer uyarıların yapıldığına dair sözlerini aktaran âyetlerdir. Tüm bu âyetlerin geçmişten günümüze nasıl izah edildiği ilgi çekici olmakla birlikte özellikle burada Yâsin 36/6. âyetin kilit noktada olduğu görülmektedir. Nitekim klasik dönemden itibaren bu âyetin tefsirinde “ataları uyarılmayan” anlamının yanında alternatif olarak “ataları da uyarılan” şeklinde tam aksi bir anlam daha verilmektedir. Modern dönemde bazı meallerde de bu ikinci anlam tercih edilmektedir. Bu çalışmada, Hz. Peygamber'in “ataları uyarılmayan bir topluma” gönderildiğini belirten Yâsin 36/6 ile “kendileri uyarılmayan topluma” gönderildiğini belirten el-Kasas 28/46 ve es-Secde 32/3 gibi âyetlerin aynı anlamda anlaşılması gerektiği savunulmaktadır. Bu anlamın hem Yâsin 36/6. âyetin bağlamına hem de Hz. İbrahim ve İsmail'den itibaren uyarıcı gelmeden geçen uzun bir süreye işaret etmesinin daha doğru olduğu vurgulanmaktadır. Öte yandan çalışmada, bu üç grup âyetin uzlaştırılmasına dair klasik ve çağdaş dönem tefsirlerdeki görüşler değerlendirilmekte ve söz konusu âyetlerin nasıl tercüme edildiği belli başlı mealler üzerinden incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Meâl, Müşkil, İnzâr, Fetret, Yâsin 36/6.

The Issue of Understanding the Verse of Sûrat Yâ Sîn 36/6 in the Wholeness of the Qur'ân: Were the Ancestors of the People to whom the Prophet was Sent Warned?

982 | db

Extended Abstract

The apparent contradiction of some verses in the holy Qur'an with some other verses has paved the way for the development of disciplines such as Mushkil al-Qur'an and some theories such as Naskh in the tafsir tradition. Different perspectives have been put forward from the classical period to the contemporary period in terms of interpretation of the verses in question. One of the group of verses that are difficult to understand both in the classical and modern periods is the verse about Prophet Muhammad are three groups of verses regarding the prophethood of the Prophet. The first of the three groups in question. The verses of Sûrat Yûnus 10/47, Sûrat al-Naḥl 16/36, Sûrat Fâṭir 35/24 and Sûrat al-İsrâ' 17/15 indicate that a warner has been sent to every ummah. The second group is Sûrat al-Qaşas 28/46, Sûrat al-Sajda 32/3, Sûrat Sabâ' 34/44 and Sûrat Yâ Sîn 36/6, which state that the Prophet was sent to a nation whose “ancestors were not warned” verses. The third group is the verses Sûrat al-Mu'minûn 23/68, 83 and Sûrat al-Naml 26/68, which inform us that the ancestors of the Meccan polytheists were also warned. It can be said that this third group of verses actually comes to the same conclusion as the first group of verses, which states that a prophet was sent to the every ummah. In fact, the wave group that seems to contradict the other two wave groups is the second group. Among the second group of verses, the verse Yasin 36/6 stands out, indicating that the ancestors of the people to whom the Prophet was sent were not warned. Because it is a fact that the people to whom the Prophet was sent were not warned. However, it needs to be explained how the verse of Sûrat Yâ Sîn 36/6, which indicates that their ancestors were not warned, can be understood together with the verses in the Qur'an that talk about the prophets sent to the ancestors of the Arabs and

the verses that indicate that Allah Almighty sent Prophets to every village and every ummah. For this reason, although all these verse groups are mentioned in the study, the key point of the verse Sûrat Yâ Sîn 36/6 is reflected in the title. This study focuses on the interpretations that are and are not considered in terms of reconciling the verses in question, and an evaluation is made on how these three groups of verses should be understood in the integrity of the Qur'ân. In fact, this issue is closely related to the subject of prophethood in the science of theology. For this reason, although all these verse groups are mentioned in the study, the key point of them, verse Yasin 36/6, is reflected in the title. As a result, the verses stating that the Prophet was sent to a society whose ancestors were not warned were understood in the same context throughout the historical process, hence Yasin 36/6. It has been revealed that it is not correct to evaluate the verse separately from verses such as Sûrat al-Qaşş 28/46 and Sûrat al-Sajda 32/3. In fact, Abû Manşûr al-Mâturîdî (d. c. 333/944) and Abû Hâyyân (d. c. 745/1344) evaluated verses such Sûrat al-Qaşş 28/46, Sûrat al-Sajda 32/3 and Sûrat Yâ Sîn 36/6 from the same perspective. According to them, these three verses have two possible meanings: The first is that the Prophet was sent to warn the peoples that the previous prophets had warned. In fact, Abu Hayyan interpreted all of these verses positively. The second is that the Prophet was assigned to warn a people to whom no warning had come before. In addition, it has been determined that the words ummah, tribe (kabîla) and village (al-karyah) and the concepts of "nazîr" and "rasûl" in the verses in question are interpreted within the same meaning.

Keywords: Tafsîr, Meâl, Mushkil, Inzâr, Sûrat Yâ Sîn 36/6.

db | 983

Giriş

Nisâ sûresi 82. âyette, Kur'an'ın Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olması halinde onda birçok çelişki bulunacağı bildirilmektedir. Bu bildiriye karşılık, Kur'an hakkında bütüncül bir bilgiye sahip olmayan kimseler tarafından bazı âyetler arasında çelişki olduğuna dair iddialar öne sürülmektedir. Nitekim tefsir usulündeki "müşkilü'l-Kur'ân" disiplini de söz konusu iddialara konu olan âyetleri ele alıp incelemektedir. Bu bağlamda İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*'ı, bu sahada telif edilen muhalled çalışmaların başında gelmektedir.¹ Bu ve benzeri eserlerde Kur'an'da sözde çelişkili olan âyetlerin uzlaştırıldığı görülmektedir. Ancak bir vehimden ibaret olan çelişki ihtimali de nüzûl vasatından yüzlerce yıl uzaklaşıldığı bir ortamda farklı şekillerde tezahür edebilmektedir. Bu kapsamda bazı meallerde her ümmete bir peygamber gönderildiğini belirten çok sayıdaki âyetle, Hz. Peygamber'in

¹ Bu konuda yapılmış kapsamlı bir çalışma için bkz. Abdurrahmân b. Sened b. Râşid er-Ruhaylî, *el-Müellefât fî müşkili'l-Kur'âni'l-Kerîm ve menâhicühâ* (es-Suûdiyye: el-Câm'atü'l-İslâmiyye bi'l-Medîneti'l-Münevvere, Risâletü't-Doktâra, 2011).

ataları veya kendileri uyarılmamış bir topluma gönderildiğinden söz eden âyetlerin bir de Mekke müşriklerinin “Bize ve atalarımıza da benzer uyarılar yapılmıştı.” şeklindeki sözlerini aktaran âyetlerin arasını uzlaştırma çabası dikkat çekmektedir.² İşte meallerdeki bu uzlaştırma çabası, söz konusu âyetlerin klasik dönemden modern döneme tefsirlerde nasıl yorumlandığı meselesini ele alan bu araştırmanın muharrik unsuru olmuştur.

Uzlaştırılmaya çalışılan yukarıda sözü geçen üç grup âyetten birincisi; her ümmete bir uyarıcı ve kılavuz gönderildiğine delalet eden Yûnus 10/47, er-Ra’d 13/7, en-Nahl 16/36, el-İsrâ 17/15 ve Fâtır 35/24. âyetleridir. Yüce Allah’ın her karyeye bir uyarıcı gönderdiğini veya dilemesi halinde gönderebileceğini ifade eden En’âm 6/131, A’râf 7/94, el-Furkân 25/51, eş-Şuarâ 26/208, el-Kasas 28/59, Sebe’ 34/34 ve ez-Zuhruf 43/23. âyetleri de bu kategoride değerlendirilebilir. İkinci grup ise Hz. Peygamber’in ataları veya kendileri uyarılmamış bir kavme gönderildiğini ifade eden el-Kasas 28/46, es-Secde 32/3, Sebe’ 34/44 ve Yâsin sûresi 36/6. âyetleridir. Üçüncü grup ise Mekke müşriklerinin atalarının da uyarıldığına işaret eden el-Müminûn 23/68, 83 ve en-Neml 27/68. âyetleridir. Bu üçüncü grup âyetin de aslında netice itibarıyla her ümmete bir peygamber gönderildiğini ifade eden birinci grup âyetle aynı sonuca çıktığı söylenebilir. Aslında burada diğer iki grup âyetle zahiren çelişik bir durum arz eden ikinci grup âyetlerdir. İkinci grup âyetlerden de özellikle Hz. Peygamber’in gönderildiği kavmin atalarının da uyarılmadığına işaret eden Yâsîn 36/6. âyeti öne çıkmaktadır. Zira Hz. Peygamber’in gönderildiği kavmin uyarılmadığı bir hakikattir. Ancak onların atalarının da uyarılmadığına delalet eden Yâsîn 36/6. âyetinin, Kur’an’da Arapların atalarına gönderilen peygamberlerden bahseden âyetlerle ve Yüce Allah’ın her karyeye ve her ümmete peygamber gönderdiğini belirten âyetlerle beraber nasıl anlaşılacağı izaha muhtaçtır. Bu nedenle de her ne kadar çalışmada tüm bu âyet gruplarına değinilse de kilit noktada duran Yâsîn 36/6. âyet başlığa yansıtılmıştır.

Tespitlerimize göre makalenin konusu olan üç âyet grubunun Kur’an bütünlüğündeki yorumuna dair herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. İlgili sûreler üzerine yapılan çalışmalarda da bu âyet-

² Ahmet Tekin, *Kur’an’ın Anlaşılmasına Doğru-Tefsiri Meal* (İstanbul: Kalam Yayınları, 2016), 439; Mehmet Okuyan, *Kur’an Meal-Tefsir* (İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2023), 1069.

lerin ilişkisinden bahsedilmemektedir. Fetret dönemi ve Hz. Peygamber'in ebeveyninin dini konumu üzerine yapılan çok sayıda çalışma³ olmakla birlikte bu çalışmaların da ana mihreri bu makalenin odaklandığı noktadan farklıdır. Sonuç olarak bu çalışmada söz konusu üç âyet grubunun klasik ve modern tefsirlerde nasıl uzlaştırıldığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca ilgili âyetleri uzlaştırma çabasının meallere yansımaları üzerine de değerlendirme yapılacaktır.

Kur'an'da Peygamberliğin Kesilmesi Meselesi: Fetret Dönemi

Fetret kelimesi, “öfkeden sonra sükûnet, sertlikten sonra yumuşaklık, güçten sonra zayıflık” anlamlarına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de “*Ey Ehl-i kitap! “Bize ne bir müjdeleyici ne de bir uyarıcı geldi” demeyiniz diye peygamberlerin arası kesildiği bir dönemde size gerçekleri açıklamak üzere elçimiz gelmişti.*”⁴ ve “*Onlar, bıkmış usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tenzih ederler.*”⁵ âyetlerinde bu anlamlarda kullanılmıştır. Zira ilk âyette peygamberlerin davetinin zayıflaması, ikinci âyette ise aktif ibadete ara verme “fetret” kelimesi ile ifade edilmiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'den nakledilen “*Her âlimin bir heyecan hali vardır; her heyecanın da bir fetret dönemi vardır.*” rivayetinde de fetret kelimesi, heyecanın ardından gelen sükûnet anlamında kullanılmıştır.⁶ Cevherî (öl. 400/1009'dan önce) ise fetreti, Allah'ın resullerinden ikisi arasındaki şey/dönem olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla o; fetret kelimesini sadece Hz. İsa ile Hz. Peygamber arasındaki dönemde ilahi vahyin kesilmesi anlamında değil, herhangi iki peygamber arasındaki dönemde ilahi vahyin kesilmesi anlamında kullanmıştır.⁷

³ Bu konudaki çalışmalar için bkz. Metin Yurdağür, *İslam Düşüncesinde Fetret Kavramı* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996). Mustafa Akçay, *Hız. Peygamber'in Anne-Babasının Dinî Konumu ve Ebeveyn-i Resûl Risaleleri* (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2005); Mustafa Akçay, *Fetret Dönemi ve İnsan'ın Dinî Sorumluluğu* (Araştırma Yayınları: Ankara, 2013).

⁴ el-Mâide 5/19.

⁵ el-Enbiyâ 21/20.

⁶ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî (Beyrut-Dımaşk: Dâru'l-kalem-ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412), 622-623; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 5/43-44.

⁷ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-melâ'în, 1407), 2/777.

Kur'an'da her ümmete bir peygamberin gönderildiğini ifade eden birçok âyet bulunmaktadır. Bununla beraber el-Mâide 5/19. âyetin açık delaletinden dolayı kelâm âlimleri peygamberlerin ardından kesildiği bir fetret döneminin varlığını değil, fetret dönemindeki insanların sorumluluğu meselesini tartışmışlardır. Eş'arîler ve İbnü'l-Hümâm (öl. 861/1457), kendilerine bir resulün daveti ulaşmamış olan fetret ehlinin necat ehli olduğunu savunmuşlar ve buna "Biz bir resul göndermedikçe azap da etmeyiz."⁸ âyetini delil göstermişlerdir. Ebû Hanîfe (öl. 150/767) ve Mâtürîdîler ise bir olan Allah'ı tanımak için aklın yeterli olduğunu öne sürmüş ve fetret ehlinin kurtuluşu için Allah'a şirk koşmamayı şart koşmuşlardır.⁹

Hadis kaynaklarında mütekellimlerin bu yaklaşımına tezat teşkil eden bazı rivayetler de yok değildir. Bu rivayetlerin başında fetret döneminde vefat eden babası hakkında soru soran bir adama Hz. Peygamber'in söylediği "Benim babam da senin baban da cehennemdedir."¹⁰ hadisi gelmektedir. Nevevî (öl. 676/1277), söz konusu hadisin şerhinde fetret döneminde putlara tapanların cehennemlik olduğunu, onlara davet ulaşmadığından hesaba çekilemeyecekleri şeklinde bir şey söylenemeyeceğini zira onlara Hz. İbrahim ve diğer peygamberlerin davetinin ulaştığını söylemektedir.¹¹ Ancak onun aksine bu hadis, Hz. Peygamber'in anne babasına mahsus kabul edilmiş, buradan hareketle bütün bir fetret ehli hakkında hüküm verilemeyeceği belirtilmiştir.¹² Yine "Kıyamet gününde Allah'ın fetret ehlini imtihan edeceği, ateşten bir gerdanlık ortaya koyacağı, ona girmeyi kabul edenlerin cennette; reddedenlerin ise cehennemde olduğunu" belirten rivayetler de âhiretin imtihan yeri olmadığı belirtilerek zayıf kabul edilmiştir.¹³ Fakat İbn Teymiyye (öl. 728/1328) ve İbn Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1350) bu rivayet-

⁸ el-İsrâ 17/15.

⁹ Seyyid Sâbık, *el-Akâidü'l-İslâmiyye* (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1433), 180.

¹⁰ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi u's-Şahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Matbaatü İsmâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurakâh, 1374), "Kitâbü'l-İmân", 347.

¹¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *el-Minhâc fî Şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâ't-türâsi'l-'Arabî, 1392), 9/3/79.

¹² Yûsuf b. Muhammed Alî el-Gafis, *Şerhu Lüm'ati'l-i'tikâd* (Mev'ku's-Şebeketi'l-İslâmiyye, 1432), 9.

¹³ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî İbn Atiyye el-Endelüsî, *el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselâm Muhammed (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1422), 3/444.

lerden hareketle fetret ehlinin kıyâmet günü imtihan edileceği görüşünü benimsemişlerdir.¹⁴

Nübüvvet meselesinde Mu'tezile ise Ehl-i sünnet'ten farklı düşünmektedir. Zira onlara göre, Allah'ın kendisiyle tanınacağı deliller, hakikatte aklî delillerdir. İnsanlara peygamberlerin gönderilmesi ise onları gafletten uyandırıp dikkatlerini gözlem ve tefekküre çevirmek içindir.¹⁵ Mu'tezilî âlimlere göre insanların başlangıçta tek bir ümmet olmaları, evveli emirde insanların aklın prensiplerine göre bir arada bulduklarını göstermektedir. Yüce Allah'ın Kur'an'da tek ümmet olma evresinin ardından ihtilaflar çıkması üzerine peygamberler gönderilmesinden söz etmesi, aklın kanunlarına tabi olmanın peygamberlerin getirdiği kanuna tabi olmaktan önce geldiğine delalet etmektedir. Bu bağlamda bazı Mu'tezilî âlimler, Allah'ın insanlara gönderdiği ilk peygamberin akıl olduğunu öne sürmektedir.¹⁶ Diğer bir ifadeyle Mu'tezile'ye göre akıl olduğu müddetçe insanları tevhide götüren unsurlar mevcut ve onlara resul/nezîr gönderilmiş demektir.

Kur'an'da Her Topluluğa Peygamber Gönderilmesiyle İlgili Âyetlerin Tefsiri db | 987

Kur'an'da her ümmete mutlaka bir peygamber gönderildiği vurgusu, farklı ifadelerle birçok âyette tekrar edilmektedir. Nitekim Yüce Allah; Yûnus 10/47, en-Nahl 16/36 ve 16/63. âyetlerde her ümmete bir resul gönderdiğini, el-Hicr 15/10. âyette Hz. Peygamber'den önceki toplumların içerisinde de resul gönderdiğini, el-İsrâ'17/15. âyette resul göndermeden azap etmeyeceğini, Fâtır 35/24. âyette her ümmete bir nezîr gönderdiğini, el-En'âm 6/131 ve Şuarâ 26/208. âyette uyarıcılar göndermeden hiçbir memleketi helak etmediğini, el-Mülk 67/7-8. âyette cehenneme atılacaklara mutlaka nezîr gönderildiği ve son olarak el-Furkân 25/51. âyette ise dilemesi durumunda her karyeye bir nezîr göndereceğini haber

¹⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ṭarîku'l-hicreteyn ve bâbü's-sa'âdeteyn* (Cidde: Mec'meu'l-fikhi'l-İslâmî, 1429), 810; Abdülazîz b. Abdullah er-Râcihi, *Tevfikur-Rabbil-Mün'im bi-şerhi sahihi'l-İmâmi Müslim* (Merkezü Abdülazîz b. Abdullah er-Râcihi, 1439), 1/280.

¹⁵ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil* (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1407), 2/653.

¹⁶ Ebû Ya'kûb İshâk b. Ahmed es-Sicistânî, *İsbâtü'n-nübüvve* (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1986), 49; Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâit-türâsi'l-Arabî, 1420), 2/305; Salih Sabri Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet* (İstanbul: Okur Akademi, 2020), 53-54.

vermektedir. Bununla birlikte Allah Teâlâ, el-Mâide 5/19. âyette ise peygamberlerin ardının kesildiği bir dönemde Hz. Peygamber'in geldiğini haber vermekte böylece her kavme veya ümmete bir resûl gönderildiğine dair âyetlere adeta bir istisnâ getirmektedir. Bu başlık altında söz konusu âyetlerde geçen "resûl" ile "nezîr" arasında kategorik bir ayrıma gidilip gidilmediği, "ümme" kavramının anlam çeperinin ne olduğu, Hz. Peygamber'in gönderildiği kavmin veya atalarının uyarılmadığına delalet eden âyetlerle beraber bu âyetlerin nasıl anlaşıldığı sorularına klasik ve modern müfessirlerin perspektifinden cevap aranacaktır.

Kur'an'ın birçok âyetinde peygamberlerin müjdeleyici (beşîr) ve uyarıcı (nezîr) sıfatları vurgulanmaktadır.¹⁷ Yine pek çok âyette doğrudan peygamberi ifade etmek üzere "nezîr" kavramı kullanılmaktadır.¹⁸ Kur'an'ın bazı âyetlerinin diğer bazılarını tefsir ettiği göz önünde bulundurulduğunda Kur'an dilinde "nezîr" ifadesinin peygambere karşılık kullanıldığı konusunda hiçbir kapalılık bulunmamaktadır. Hal böyle olunca her ümmete bir "nezîr" gönderildiği veya Allah'ın dilemesi durumunda her karyeye (memlekete) bir "nezîr" göndereceğini beyan eden âyetlerdeki bu ifade hemen hemen bütün müfessirler tarafından "resûl" olarak tefsir edilmiştir.¹⁹ Yalnız Osmanlı müfessirlerinden İbn Kemal Paşa (öl. 940/1534), diğer müfessirlerin aksine "nezîr" ifadesini, nebi veya ümmeti uyarma hususunda onun yerine geçebilecek bir âlim olarak açıklamaktadır. Zira o; "*Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun.*"²⁰ âyetinde özellikle "nezîr" ifadesinin kullanılmasının bir sebebi olduğunu düşünmektedir. Allah, burada beşîr değil de nezîr ifadesini getirmiştir: Çünkü müjdelemek, ancak işitmeye dayalı (sem'î) olduğundan beşîr ancak peygamber olabilir. Bunun aksine inzâr ise sem'î olduğu gibi aklî de olabilir. Dolayısıyla her

¹⁷ Bu konudaki bazı âyetler için bk. el-Bakara 2/119, el-Furkân 25/56, el-Ahzâb 33/45, el-Feth 48/8.

¹⁸ Bu konudaki bazı âyetler için bk. el-A'râf 7/188, Hûd 11/12, en-Necm 53/56, Nûh 71/2.

¹⁹ Mukâtil b. Süleymân el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Beyrut: Dâru ihyâit-türâs, 1423), 3/556; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mekke: Dâru't-terbiye ve't-türâs, 1420/2000), 19/361; Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî, *Bahru'l-ulûm* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2010), 3/105; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1431), 4/470; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 26/236; Muhammed Ebû Zehre, *Zehratü't-tefâsîr* (Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 1422), 10/5413.

²⁰ Fâtır 35/24.

ümmede bir beşîr olmayabilir ancak her ümmette bir nezîr vardır. İbn Kemâl, “Senden önce onlara hiçbir uyarıcı göndermedik.”²¹ âyeti- nin bu yaptığı yorumu tezat teşkil ettiğinin de farkındadır. O nedenle bu âyette kastedilenin sem’î delille uyarıcı olduğunu belirtmektedir.²²

Söz konusu âyetlerde dikkat çekilmesi gereken diğer bir husus da resûl veya nezirin gönderildiği “ümme, kavim ve karye” kavramlarıdır. Ümme kelimesi, herhangi bir şeyin bir araya getirdiği topluluk için kullanılmaktadır. Bu topluluğu bir araya getiren din olabileceği gibi zaman veya mekân da olabilir. Bir araya getiren etkenin doğal şartlara veya tercihe dayanıyor olması da mümkündür. Nitekim Kur’an’da “ümme” ifadesi; Yüce Allah’ın doğası gereği bir araya getirdiği kuş türleri (el-En’âm 6/38), sapıklık ve küfürde tek bir yolda ilerleyen insanlar (el-Bakara 2/113), Allah’ın dilemesi halinde imanda bir araya getireceği kimseler (Hûd 11/118), Allah’a yönelmede bir topluluğun yerini tutabilecek kişi (en-Nahl 16/120), insanlara güzel örnek olan bir topluluk (Âl-i İmrân 3/104) ve insanları bir araya getiren din (ez-Zuhuruf 43/22) gibi çok farklı anlamlarda kullanılmaktadır.²³ Yüce Allah, Kur’an’da peygamberleri ve onlara inananları da “tek bir ümme” olarak anmaktadır.²⁴ Kavim kelimesi ise işleri yaparken bir kısmı diğer bir kısmıyla hareket eden erkekler demektir. Bu kelimenin kadınlar için ancak tebe’iyyet yoluyla kullanıldığı belirtilmektedir.²⁵ Bir başka kavram olan karye ise hem insanların toplandıkları yere hem de toplanan insanlara denilmektedir. İsfahânî, Kur’an’da karyenin birçok âyette şehir (el-medîne) anlamında kullanıldığına²⁶ dair örnekler vermektedir.²⁷ Arap lügatına dair kaynaklarda karyenin net bir sınırını çizmek mümkün değildir. Nitekim bu kelimenin Kur’an’da ülke, şehir, bölge, kasaba ve kale gibi farklı anlamlarda kullanıldığı vurgulanmaktadır.²⁸ Müfessirler, Kur’an’daki karye ifadesini *مدينة* ve *مصر* kelime-

²¹ Sebe’ 34/44.

²² Şemseddin Ahmed Bin Süleyman İbn Kemâl Paşa, *Tefsîru İbn Kemâl Paşa*, thk. Mâhir Edîb Habbûş (İstanbul: Mektebetü’l-İrşâd, 1439), 9/8/373.

²³ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, 86-87.

²⁴ Bkz. el-Enbiyâ 21/92; el-Mü’minûn 23/52.

²⁵ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *el-Furûku’l-luğaviyye* (Kahire: Dâru’l-ilm ve’s-sekâfe, t.y.), 280; el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, 693.

²⁶ Bu kullanılar için bkz. Yûsuf 12/109; en-Nisâ 4/75.

²⁷ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, 669.

²⁸ Necla Yılmaz, *Kur’an’da Karye Kavramı* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 22-63.

leriyle açıklamakta bunlar arasında kategorik bir ayrıma dikkat çekmemektedir.²⁹ Nitekim İbn Âşûr, Yûsuf sûresi 82. âyette geçen karye kelimesiyle Mısır'ın kastedildiğini, medine ile karye kelimele-
rinin eş anlamlı olduğunu kaydetmektedir.³⁰ Zaten el-Furkân 25/51. âyetten hareketle Yüce Allah'ın karyeye değil de ümmetlere
peygamber gönderdiği gibi bir çıkarım da bulunmak da mümkün
değildir. Çünkü Yüce Allah, Kur'an'ın bazı âyetlerinde³¹ karyelere
peygamber gönderdiğinden söz etmektedir. Öte yandan Kur'an'da
nüfusunun 100.000'ni aşkın olduğu belirtilen Hz. Yûnus'un gönde-
rildiği Ninova'dan karye kelimesiyle bahsedilmektedir. Diğer bir
ifadeyle karye kelimesinin günümüzde anlaşıldığı şekliyle köy ve
kasaba ifadesiyle değil de ülke veya memleket kelimesiyle karşı-
lanması gerektiği ifade edilmektedir.³² Sonuç olarak resûl veya
nezîrin gönderildiği ümmet, kavim ve karye kavramlarının anlam
sınırlarının tam olarak çizilememesinin, doğal olarak konumuzla
ilgili âyetlerin tefsirine de yansdığı aşağıdaki yorumlarda da gö-
rülmemektedir.

990 | db

Klasik dönemde her ümmete bir peygamber gönderildiğini be-
lirten âyetlerin tefsirinde müfessirler üçe ayrılmaktadır. Onların
çoğu, Allah'ın geçmişte peygambersiz bir toplum bırakmadığını
belirtmekle yetinmişler, Hz. Peygamber'in daha önce uyarılmayan
bir topluma gönderildiğine veya Hz. Muhammed'in peygamberlerin
ardının kesildiği bir dönemde geldiğine delalet eden âyetlere de-
ğinmemişlerdir.³³ İkinci kısım müfessirler ise her ümmete uyarıcı
gönderildiğini vurgulayan onlarca âyete rağmen Hz. Peygamber'in
ümmetini bundan istisna etmiş, onun daha önce peygamber gönde-
rilmeyen bir topluluğa geldiğini belirtmiştir. Nitekim günümüze
ulaşan en erken tarihli tefsirin müellifi Mukâtil (öl. 80/150), her

²⁹ el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil*, 3/237; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2005), 8/33; er-Râzî,
Mefâtîhu'l-gâyb, 17/470.

³⁰ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahtîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnûsiyye, 1984),
13/40.

³¹ A'râf 7/94, Kasas 28/59, Sebe' 34/34, Zuhuruf 43/23 ve eş-Şuarâ 26/208. âyetler bu
hususla işaret etmektedir.

³² Muhammed Selman Çalışkan, "Kur'an'da Yerleşim Birimleri", *Sakarya Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/39 (Haziran 2019), 31-45.

³³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, thk. Hind Şilbî (Beyrut:
Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1425), 1/123; et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/460; Ebû Mu-
hammed Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, thk.
Es'ad Muhammed et-Tayyib (el-Memleketü's-Suûdiyyetü'l-Arabiyye: Mektebetü Nizâr
Mustafa el-Bâz, 1419), 8/2660.

ümmete bir peygamber gönderildiğine dair âyetlerin tefsirinde Yüce Allah'ın ibadete yönelmeleri ve putperestliği terk etmeleri için bütün ümmetlere peygamberler gönderdiği şeklinde yüzeysel bir açıklama yapmıştır.³⁴ Öte yandan o; “Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun.”³⁵ âyetinin tefsirinde geçmiş ümmetlerin tamamına resul geldiğini ancak ümmet-i Muhammed’e önceden resul gelmediği gibi bundan sonra da bir resul gelmeyeceğini vurgulamaktadır.³⁶ Ancak o; ne her ümmete bir nezîr gönderildiğini belirten onlarca âyete rağmen Arapların nasıl asırlarca peygambersiz kaldığına değinmekte ne de daha önce Araplara gönderilen peygamberlerin varlığıyla bunu nasıl uzlaştırdığını açıklamaktadır. Öte yandan o Müminûn 23/68. âyetin tefsirinde ise Mekkelilere de uyarıcıların geldiğini belirterek kendisiyle çelişmektedir.³⁷ Sonraki dönemde Mâverdî (öl. 450/1058) ise Arapları istisnâ eden bu görüşü tâbiîn müfessirlerinden İbn Cüreyc’e (öl. 150/767) izafe etmektedir.³⁸

Üçüncü kısım müfessirler ise Kur'an'a bütüncül bir perspektiften bakmışlar, Hz. Peygamber'in daha önce uyarılmayan bir toplumu uyarmak üzere gönderildiğini belirten âyetlerle her ümmete peygamber/uyarıcı gönderildiğini açıklayan bu âyetlerin arasındaki işkâlin farkında olarak bunu gidermeye çalışmışlardır. Bu müfessirlerin başında Zemahşerî (öl. 538/1144), İbn Atıyye (öl. 541/1147) ve Fahreddîn er-Râzî (öl. 606/1210) gelmektedir. Zemahşerî, ümmet kelimesinin kalabalık topluluklar için kullanıldığını³⁹ ayrıca her asrın insanlarına da ümmet denildiğini ifade etmektedir. Kelâm âlimlerinin tarifine göre ise ümmetin, “kendilerine gönderilmiş olmayan resulü tasdik edenler olup icmâna itibar edilen bir topluluk” olduğuna dikkat çekmektedir. Zemahşerî'ye göre “Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun.”⁴⁰ âyetinde ümmetle kastedilen de aynı çağda yaşayan kimselerdir. Zemahşerî ümmet kelimesini bu şekilde açıkladıktan sonra “Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasındaki dönemde nice ümmetler geçtiği halde ne-

³⁴ el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil*, 2/240.

³⁵ el-Fâtır 35/24.

³⁶ el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil*, 3/556.

³⁷ el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil*, 3/237; 3/161.

³⁸ el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 4/470.

³⁹ Bkz. el-Kasas 28/23: “وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةٌ مِّنَ النَّاسِ يَسْكُونَ/ *Medyen suyuna vardığında orada hayvanlarını sulayan bir grup insanla karşılaştı.*”

⁴⁰ el-Fâtır 35/24.

den bu dönemde bir uyarıcı gelmedi?" şeklinde bir sorunun sorulabileceğini belirtmekte ve buna şöyle cevap vermektedir: Bir peygamberin uyarısının izleri toplumda kaldığı sürece orada uyarıcı var sayılır. Nitekim Allah Teâlâ, Hz. İsa'nın risaletinin etkileri silinince Hz. Peygamber'i göndermiştir.⁴¹ Her ümmete peygamber gönderildiğini belirten âyetlere Kur'an bütünlüğünde yaklaşan müfessirlerden bir diğeri olan Râzî'nin ümmet kavramına dair açıklamaları Zemahşerî ile hemen hemen aynıdır.⁴² Râzî, Peygamber gönderilmeyen hiçbir ümmetin bulunmadığını bildiren âyetlerin birbirini desteklediğine dikkat çekmekte ve her ümmete bir peygamber gönderildiği halde fetret döneminden bahseden ve Hz. Peygamber'in atalarının uyarılmamış olduğundan söz eden âyetlerin bu durumda nasıl anlaşılacağı sorusuna cevap aramaktadır. Ona göre bizim peygamberimizin kıyamete kadar gelecek insanlara resul olması gibi daha önce yaşayan bir peygamberin ardındaki nesillere peygamber olması mümkündür. Dolayısıyla fetret dönemi, bir peygamberin davetinin zayıflaması ve bu davette bazı karışıklıkların çıkması anlamında anlaşılmalıdır.⁴³ Yoksa toplumun tamamen bir nübüvvet şulesinden yoksun olması demek değildir. İşkâle çözüm üretmeye çalışan müfessirlerden İbn Atıyye ise "Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun."⁴⁴ âyetinin bu uyarıcılara doğrudan muhatap olan ve başkasından işitmek suretiyle bilgisi olanları kapsadığını belirtmektedir. Dolayısıyla buna göre Araplar, Hz. İbrahim ve evlatlarının davetinden haberdar olduklarından uyarıcı gelmiş olan bir toplumdur. Ancak ona göre; Hz. Peygamber'in daha önce uyarılmayan bir topluma gönderildiğini belirten âyetler ise Mekkelilerin ne kendilerine ne de atalarına doğrudan bir peygamber gelmediğini vurgulamaktadır.⁴⁵ Özellikle Zemahşerî'nin yaklaşımının daha sonraki birçok müfessiri etkilediği ve bu âyetleri uzlaştırmaya çalışan müfessirlerin sonraki dönemlerde çoğunluğu teşkil ettiği söylenebilir.⁴⁶

⁴¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/590.

⁴² er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 5/59.

⁴³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/608; er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 17/261.

⁴⁴ el-Fâtır 35/24.

⁴⁵ İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muħarrerü'l-vecîz*, 4/357.

⁴⁶ Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve ĥakâ'iku't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali el-Budeyvî (Beyrut: Dâru'l-kelimi't-tayyib, 1419), 3/85; Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'îl-me'sâni*, thk. Ali Abdülbârî Atıyye (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1415), 10/296; 11/116.

Çağdaş dönemdeki bazı müfessirler ise “ümme” kavramının zaman, soy ve mekanla kayıt altına alınamayacağını, ümmete resul geldikten sonra uzun bir zaman geçse bile ümmetin içerisindeki bir kabile, halk, devir veya ülkenin peygambersiz kalmasının mümkün olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla her ümmetin bir peygamberi olduğundan bahseden âyetlerin manası şudur: Âd, Semûd, Medyen, Keldân ve Yahudiler gibi şeriat sahibi ümmetlerden her birinin bilinen bir peygamberi vardır. Bu ifadeler, nereye ne zaman peygamber gönderildiğini beyan etmekten daha çok kendisinden sonraki meseleye giriş cümlesidir. Bu durumda onlar, Hz. Peygamber'in kendisinden önce uyarıcı gelmeyen bir kavme gelmesinin bu bağlamda anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. Nitekim bu âyetlerde dine muhatap olan kavim, öncelikle Kureyş ve Adnânî Arap kabileleridir. Hz. İbrahim'in Araplara da uyarıcı olması, onlara Hz. Peygamber'den önce uyarıcı gelmediği gerçeğini değiştirmez. Zira Hz. İbrahim, Araplara uyarıcı olarak geldiğinde Kureyş kabilesi ve Adnânî Arap kabileleri henüz mevcut değildi. Çünkü Hz. İbrahim ile kökleri Adnan'a dayanan Arab-ı müste'rabe arasında birçok asır vardır. Hz. İsmail'in tebliği ise kendi ailesi ve hısımları olan Cürhüm ile sınırlıydı. Öte yandan Hz. İbrahim, Kahtânî Araplarına gönderilmiş değildir. Her ne kadar Kahtânîlerin seleflerine Hz. Hûd gibi peygamberler gelmiş olsa da Arim selinden sonra yeni kavimlere ayrıldıkları göz önünde bulundurulduğunda onlara da uyarıcı gelmediği söylenebilir.⁴⁷ Hz. Peygamber'in “Ben babam İbrâhim'in duâsı, kardeşim İsa'nın müjdesi ve annem Âmine'nin rüyasıyım...”⁴⁸ şeklindeki rivayetlerde her ne kadar Hz. Peygamber kendisini Hz. İbrahim'e dayandırsa da bu rivayet de Kureyş kabilesinin henüz oluşmamasıyla tezat teşkil etmemektedir.

Her ümmete peygamber gönderildiğine dair âyetlerle zahiren çelişik bir durum arz eden fetret dönemi, genelde müfessirler tarafından Hz. Peygamber ile Hz. İsa arasında geçen dönem olarak anlaşılmış, Hz. Peygamber'in peygamberlerin arkasının kesildiği ve kendisinden önceki şeriatlara batılın karıştığı bir dönemde geldiği vurgulanmıştır. Muhammed b. Sâib el-Kelbî'den (öl. 146/763) aktarılan bir rivayete göre Hz. Mûsâ ile Hz. İsa arasında bin yedi yüz sene olup iki bin peygamber gelmiştir. Hz. İsa ile Hz. Peygamber

⁴⁷ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, 11/187; 20/132; 21/206; 22/347.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saïd Besyûnî (Beirut: y.y., 1405/1985), 36/596.

arasında ise üçü İsrailoğullarından biri de Araplardan olmak üzere dört peygamber gelmiştir. Araplardan gelen peygamber, Hâlid b. Sinân el-Absî'dir. Bazen de Hz. İsâ ile Hz. Peygamber arasında geçen sürenin 560 yahut 460 küsur yıl olduğu aktarılmıştır.⁴⁹ Modern dönem müfessirlerinden Reşid Rızâ (1865-1935) da Allah'ın ihtiyaç halinde geçmiş ümmetlerden her biri için peygamber gönderdiğini ifade etmekte, fetret kavramını ise vahyin birkaç asır kesintiye uğraması ve peygamber gelmemesi olarak açıklamaktadır.⁵⁰ Fakat o, ne fetret döneminin detayına girmekte ne de Hz. Peygamber'in gönderildiği Kureyş'in daha önce uyarılmamasından söz eden âyetlerle bu âyetler arasında bir irtibat kurmaktadır.

Sonuç olarak Kur'an'da her karyeye veya ümmete peygamber gönderildiğini ifade eden âyetlerin, Semûd ve Yahudiler gibi topluluklara/milletlere peygamber gönderildiğini ifade etmesi Kur'an bütünlüğü açısından çok daha doğru görünmektedir. Ümmet, karye ve kavim gibi kavramların sınırları net olarak çizilemediğinden bu kavramlar üzerinden köylere ve kasabalara kadar peygamber gönderildiği şeklinde kesin bir hüküm vermek de mümkün değildir. Zaten buna ihtiyaç da bulunmamaktadır. Bu âyetler, peygamberin her kasabaya gönderilmesinden daha çok şeriatının oraya ulaşması şeklinde de anlaşılabilir. Aksi durumda her köye, şehre veya ülkeye peygamber gönderildiği şeklinde bir anlamlandırma ileride değinileceği üzere birçok âyetle çelişik bir durum arz edecektir.

Arapların veya Atalarının Uyarılıp Uyarılmadığıyla İlgili Âyetlerin Tefsiri

Kur'an'da Hz. Peygamber'in ataları veya kendileri uyarılmamış bir "kavme" gönderildiğini ifade eden el-Kasas 28/46, Secde 32/3 ve Yâsin sûresi 36/6. âyetlerin ilk bakışta her "ümme" için bir peygamber gönderildiğini beyan eden âyetlerle tezat teşkil ettiği görülmektedir. Burada aslında iki husus vardır: Birincisi, Hz. Peygamber'in uyarılmaya gönderildiği kavim kelimesinin nasıl açıklandığı, ikincisi ise bu âyetlerdeki "لَتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أُنذِرَ آبَاؤُهُمْ/ataları uyarıl(may)an bir topluluğu uyarman için"⁵¹ cümlesindeki "mâ" ifadesi-

⁴⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/619; er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 11/330.

⁵⁰ Muhammed Abduh - Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)* (Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1990), 6/264; 11/320.

⁵¹ İlgili âyetlerin tamamı Kur'an'da şu şekilde geçmektedir: Kasas 28/46: "وَمَا كُنْتَ بِجَانِبٍ أَمْ يَقُولُونَ "الطُّورُ إِذْ نَادَيْنَا وَلَكِنْ رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّكَ لَتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أُنذِرَ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ" Secde 32/3:

nin olumsuzluk bildirip bildirmediğidir. Yani diğer bir ifadeyle Hz. Peygamber'in nübüvvetle vazifelendirildiği kavmin daha önce uyarılıp uyarılmadığıdır.

Erken dönemden itibaren müfessirlerin, ilgili âyetlerin tefsirinde Hz. Peygamber'in uyarmak üzere gönderildiği, kendisine uyarıcı gelmemiş kavim ifadesini, bazen “Hz. Muhammed'in gönderildiği Araplar”, bazen daha dar bir perspektifle “Kureyşliler” bazen de “Hz. İsa ile Hz. Peygamber arasındaki fetret ehli” olarak tefsir ettikleri görülmektedir.⁵² Nitekim Mukâtil, bu âyetlerdeki kavim ifadesini, Mekke ahalisi ve Kureyş kâfirleri olarak açıklamıştır.⁵³ Dolayısıyla burada geçmişten günümüze tespit edebildiğimiz kadarıyla müfessirlerin “ümme” ve “kavim” ifadeleri arasında bir ayrıma gitmediği rahatlıkla söylenebilir. Diğer bir ifadeyle müfessirler bu âyetleri ümme ve kavim ifadelerinin birbirinden farklı anlama geldiği savı üzerinden değerlendirmemiştir.

Söz konusu el-Kasas 28/46, Secde 32/3 ve Yâsin sûresi 36/6. âyetleriyle ilgili ikinci husus ise Hz. Peygamber'in gönderildiği kavmin daha önce uyarılıp uyarılmadığı meselesidir. Burada “لَتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أَتَيْهِمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ” formunda gelen el-Kasas 28/46 ve Secde 32/3. âyetlerinin “senden önce kendilerine uyarıcı gelmemiş bir toplumu uyarman için...” şeklinde olumsuz anlaşıldığı konusunda hemen hemen ittifak bulunmaktadır. Nitekim Taberî (öl. 310/923) de burada herhangi bir ihtilaf zikretmemektedir.⁵⁴ Ancak özellikle Yâsin sûresi 6. âyetinin “ataları da uyarılmış olan” şeklinde mi yoksa “ataları uyarılmamış olan” şeklinde mi tefsir edileceği konusunda bir tartışma bulunmaktadır. Söz konusu “لَتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أَنْذَرَ آبَاؤُهُمْ فِيهِمْ” âyetinde geçen “مَّا” edatına verilen anlamlara göre âyetin manası değişmektedir. Birinci görüşe göre bu harf, nefiy yani olumsuzluk edatıdır ve âyete “babaları uyarılmamış bir kavmi uyarasın diye” anlamını kazandırmaktadır. İkinci bir görüşe göre ise buradaki “mâ” edatı, “الذِّي” manasında ism-i mevsûldür. Bu durumda ise âyet, “ataları uyarılıp korkutulduğu gibi sen de kendilerini uyarasın

لَتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أَنْذَرَ قَوْمًا مَّا أَتَيْهِمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ
أَبَاؤُهُمْ فِيهِمْ غَافِلُونَ Yâsin 36/6: اقْتِرَابًا بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ لَتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أَتَيْهِمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ

⁵² et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 19/586, 20/164; el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Ḳur'ân*, 8/327; es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 2/611, 3/32; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Ḳur'ân*, thk. İbnü Abdî'l-maksûd Abdürrahîm (Beirut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1431), 6/4/255.

⁵³ el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil*, 3/556.

⁵⁴ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/166.

diye” anlamına gelmektedir. Bir üçüncü görüş olarak ise buradaki “مَا” edatı, mastariyye anlamına gelmektedir. Bu durumda da âyet, “atalarının uyarılıp korkutulmasına benzer bir şekilde bir kavmi uyarıp korkutasın diye” şeklinde yorumlanmaktadır. Öte yandan âyete dair müspet yorum tâbiûndan Süddî’ye (öl. 127/745) dayandırılırken menfi yorum ise Katâde’ye (öl. 117/735) isnad edilmiştir.⁵⁵

Klasik dönemden modern döneme müfessirlerin çoğunluğu, Yâsin sûresi 36/6. âyetteki “مَا” edatının nefiy anlamında olduğu görüşündedir.⁵⁶ Nitekim Taberî, “ataları da uyarılmış olan” anlamını sadece İkrime’ye (öl. 105/723) isnad ederken diğer müfessirlerin görüşünün “ataları uyarılmamış” şeklinde olumsuz anlamda olduğunu belirtmiştir. Taberî, buradaki “مَا” edatının nefiy anlamında olmaması durumundaki tercihlere de değinmektedir. Buna göre Basralı bazı dilciler, burada nefiy anlamı kastedilmediğinde bunun “الذي” anlamında olduğunu dolayısıyla “ataları uyarılmış olanları uyarman üzere” anlamına geldiğini söylemişlerdir. Ancak onlara göre bu durumda “فَهُمْ غَافِلُونَ” cümlesine fâ’nın dahil olması caiz değildir. Nefiy anlamına gelmesi durumunda buraya fâ’nın dahil olması çok daha güzeldir. Kûfeli bazı dilciler ise “مَا” edatının nefiy anlamında olmaması durumunda âyetin “لَتَنْذِرَهُمْ بِمَا أَنْذَرُوا آبَاءَهُمْ” takdirinde yani “atalarının uyarıldığı azapla onları uyarman için...” anlamında olacaktır.⁵⁷ Vâhidî (öl. 468/1076) gibi bazı müfessirler ise buradaki “مَا” ifadesinin nefiy edatı olduğuna dair iki delil getirmişlerdir: Birincisi, âyetin sonundaki “فَهُمْ غَافِلُونَ” ifadesidir. Zira babaları uyarılmış anlamı tercih edildiği zaman âyetin sonu zorlama olacaktır.⁵⁸ İkincisi ise “Oysa biz onlara okuyacakları (inkârları-

⁵⁵ el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 5/6.

⁵⁶ es-Sa’lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 6/8/121; Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüri el-Vâhidî, *el-Basîf fî tefsîri'l-Kur’ân*, thk. Komisyon (Suudi Arabistan: Câmi’atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1430), 18/134; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhim İtfiyiş (Kahire: Dâru’l-kütübî’l-Mısriyye, 1384), 15/6; en-Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, 3/96.

⁵⁷ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 20/491-492.

⁵⁸ Burada Vâhidî’nin getirdiği delile “Huzurumuza çıkacaklarını beklemeyenler, dünya hayatına razı olup onunla rahat bulanlar ve âyetlerimizden gafil olanlar yok mu, işte onların, kazanmakta oldukları (günahlar) yüzünden varacakları yer, ateştir!” (Yûnus 10/7) âyetindeki “وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ” ifadesi sanki tezat teşkil ediyor gibi gözükmektedir. Zira bu âyetten hareketle gafil olmanın sadece uyarılmayanlara mahsus olmadığı değerlendirilebilir. Fakat dikkatli bakıldığında Yûnus 10/7. âyetin bağlamı

na dayanak yapacakları) kitaplar vermemiştik ve senden önce onlara uyarıcı da göndermemiştik.”⁵⁹ âyetidir.⁶⁰ Çağdaş dönemde eş-Şinkitî (1907-1974) de aynı şekilde âyetin sonundaki “فَهُمْ غَافِلُونَ” ifadesinin atalarının uyarılmış olmamalarına daha uygun olduğunu vurgulamaktadır.⁶¹

Bazı müfessirler ise Yâsin sûresi 36/6. âyetteki “مَا” edatının ne-fi anlamda olmasıyla müspet anlamda olması arasında bir tercih yapmamakta veya müspet anlamda olmasını tercih etmektedirler. Burada “مَا” edatının müspet olmasını tercih edenlerin başında Mukâtil gelmektedir. Nitekim o; söz konusu âyeti “Önceki atalarının da uyarıldığı bir kavmi Kur'an'daki tehditlerle uyarman üzere...” şeklinde tefsir etmektedir.⁶² Öte yandan o; “Doğrusu biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun.”⁶³ âyetinin tefsirinde geçmiş ümmetlerin tamamına resul geldiğini ancak Muhammed ümmetine önceden resul gelmediği gibi bundan sonra da bir resul gelmeyeceğini vurgulamaktadır.⁶⁴ Buradaki “مَا” edatının müspet olmasını tercih edenlerden bir diğeri ise es-Semerkandî'dir (öl. 373/983). O; Yâsin sûresi 36/6. âyetini diğerlerinden ayrı değerlendirerek “ataları uyarıldığı gibi Kur'an'la kendilerini uyarman için” şeklinde açıklamıştır.⁶⁵ Semerkandî bu yorumu âyetin yegâne tefsiri olarak zikretmektedir. Oysa aynı Semerkandî, el-Kasas 28/46 ve Secde 32/3. âyetlerini Hz. Peygamber'in daha önce kendilerine peygamber gelmeyen bir toplumu uyarmak üzere gönderildiği şek-

kevnî delillerdir. Âyetin sonundaki ifade de bu kevnî delillerden gafil olanlardan söz ettiğinden Yâsin 36/6. âyetten daha farklıdır.

⁵⁹ Sebe' 34/44.

⁶⁰ el-Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-basît*, 18/134.

⁶¹ Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir eş-Şinkitî, *Eđvâ'ül-beyân fi İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân* (Beirut: Dâru İbn Hazm, 1441), 6/710.

⁶² el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil*, 3/573. Mukâtil'in ifadeleri, “evvelki ataları uyarılmayan” şeklinde anlamaya da müsaittir. Nitekim, tefsiri Türkçeye tercüme eden Beşir Eryarsoy bu ifadeyi menfi olarak tercüme etmiştir. Ancak bizce Mukâtil'in bu ifadeyi özellikle “evvelki ataları” diye açıklaması müspet anlam için güçlü bir karinedir. Zira Mukâtil, Mü'minûn 23/68. âyetteki “Yoksa kendilerine, daha önce atalarına gelmeyen (nevzuhur) bir şey mi geldi? / أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ ” ifadesini açıklarken Mekkelilere de uyarıcıların geldiği şeklinde açıklamıştır. Bkz. Mukâtil b. Süleymân el-Belhî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2006), 3/130.

⁶³ el-Fâtır 35/24.

⁶⁴ el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil*, 3/556.

⁶⁵ es-Semerkandî, *Bahrü'l-ulûm*, 3/116.

linde açıklamaktadır.⁶⁶ el-Ferrâ' (öl. 207/822), Yahyâ b. Sellâm (öl. 200/815), Mâverdi ve Zemahşerî gibi bazı müfessirler ise her iki görüşe göre âyeti tefsir etmekte ancak ikisinden birisini diğerine tercih etmemektedir. Burada özellikle Yahyâ b. Sellâm'ın söz konusu Yâsîn 36/6. âyete olumlu anlam verenlerin bu manayı “Onlar bu söz (Kur’an) üzerinde hiç düşünmezler mi? Yoksa kendilerine, daha önce atalarına gelmeyen (nevzuhur) bir şey mi geldi?”⁶⁷ âyetinden elde ettiklerini belirtmesi, erken dönemde söz konusu âyetleri birlikte değerlendirmesi açısından önemli bir adımdır.⁶⁸ Öte yandan Zemahşerî ise âyetin sonundaki “فَهُمْ غَافِلُونَ” ifadesini “مَا” edatının nâfiye olmasına delil getiren Vâhidî'nin aksine bunu her iki duruma göre de açıklamakta ve yine tercih yapmamaktadır.⁶⁹ Zemahşerî'nin bu âyetlerin yorumundaki tek fark, bir peygamber tarafından uyarılmayan insanların sorumlu olup olmayacaklarına dair muhtemel soruya verdiği cevaptır. O; Mu'tezilî doktrin içerisinde kalarak, şeriatla bilinebilecek hususlarda mükellef olmasalar da Allah'ın varlığı, birliği ve hikmeti gibi akılla bilinebilecek hususlarda mükellef olacaklarını öne sürmektedirler.⁷⁰

998 | db

Yâsîn sûresi 36/6. âyetteki “مَا” edatının nefiy anlamda olmasıyla müspet anlamda olması arasında bir tercih yapmayan müfessirlerden bir diğeri ise Râzî'dir. Râzî, buradaki “مَا” edatının müspet anlamda olmasını temrîz (قيل) formunda vermesiyle sanki nefiy anlamında olmasını tercih ediyor gibidir. Ancak o âyetin müspet anlamda olma ihtimalini de yadsımamaktadır. Hatta birbiriyle zıt iki anlamın nasıl mümkün olabildiği şeklindeki bir soru sorulabileceğini belirtmekte ve ona şöyle cevap verileceğini açıklamaktadır: “مَا” edatının nefiy anlamında olması halinde sonrakilerin inzâr edilmediği, müspet anlamda olması halinde ise evvelki atalarının inzâr edildiği anlamında olacağını dolayısıyla bir zıtlık olmadığını belirtmektedir. Râzî, el-Kasas 28/46, Secde 32/3 ve Yâsîn sûresi 36/6. âyetlerin tefsirinde, “kendilerine birçok uyarıcı peygamber geldiği halde Yüce Allah'ın neden “kendilerine hiçbir uyarıcı (peygamber) gelmemiş bir kavmi uyarman için” buyurduğu sorusuna aklî

⁶⁶ es-Semerkindî, *Bahru'l-ulûm*, 2/611.

⁶⁷ el-Mü'minûn 23/68.

⁶⁸ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2/799-800.

⁶⁹ el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 5/6; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/4-5; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî vd. (Mısır: Dâru'l-Misriyye, t.y.), 2/372.

⁷⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/507.

ve naklî olmak üzere iki şekilde cevap verilebileceğini belirtmiştir. Buna verilecek naklî cevap, Kureyş'in Hz. Peygamber'den önce uyarıcı gönderilmeyen ümmî bir ümmet olmasıdır. Fakat Râzî; Mukâtil ve İbn Cüreyc'ten nakledilen bu cevabı yeterli bulmamaktadır. Ona göre Kureyşliler, Hz. İbrahim'in torunları olup İsrâiloğullarının peygamberleri de onların amcaoğullarıdır. Ayrıca o; Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e kadar Yüce Allah'ın bir ümmeti din ve şeriatsız bırakmasını mümkün görmemektedir. O asırda Araplara mahsus bir peygamber olarak geldi demek de sorunu çözmeyecektir. Zira aynı asırda Ehl-i kitaba da peygamber gelmemiştir. Öte yandan hem İsrailoğullarının hem de Arapların atalarına peygamberler gelmiştir. Âlimlerin çoğunluğuna göre ise Hz. Peygamber'in ataları kâfirdiler. Râzî'ye göre aklî cevap ise şudur: Allah, her asrın halkına, tamamen saptıklarında ve içlerinde onlar hidayete sevk edecek hiç kimse kalmadığında, kullarına bir lütuf olarak, hep bir peygamber göndermiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'den önce onlara bir peygamber gelmez. Bundan dolayı Allah, "Senden evvel kendilerine hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir topluluğa..." buyurmuştur ki bu, "Hidayetten sonra gelen o sapıklık devresinde kendilerine hiçbir inzâr edici peygamber gelmemiş olan..." anlamındadır.⁷¹

db | 999

Burada el-Kasas 28/46, Secde 32/3 ve Yâsin sûresi 36/6. âyetlerinin üçünü de aynı bağlamda değerlendiren bazı müfessirler bulunmaktadır. Bu müfessirlerin başında tefsirde dirayet geleneğinin öncülerinden olan Mâtürîdî (öl. 333/944) gelmektedir. Nitekim ona göre, el-Kasas 28/46, Secde 32/3 ve Yâsin sûresi 36/6. âyetlerinin üçünün de iki manaya ihtimali vardır: Birincisi, Hz. Peygamber'in kendisinden önceki resullerin uyardığı kavmi uyarmak üzere gönderilmesidir. İkincisi ise Hz. Peygamber'in daha önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmemiş bir kavmi uyarmak üzere görevlendirilmesidir.⁷² Dolayısıyla onun bu yorumu Yâsin sûresi 36/6. âyeti diğerlerinden ayrı değerlendiren yaklaşımla ters düşmektedir. Bu âyetleri Mâtürîdî gibi birbirlerinden farklı görmeyen isimlerden birisi de Ebû Hayyân el-Endelüsî'dir (öl. 745/1344). Ebû Hayyân, müfessirlerin مَا أَنذَرَ آبَاؤَهُمْ ve مَا أَنذَرْتَهُمْ مِنْ نَذِيرٍ âyetlerindeki "ما" edatının nafiye olarak anladıklarını ancak kendisine göre bu âyetlerdeki "ما" edatlarının mevsûle olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu âyetler,

⁷¹ er-Râzî, *Mefâtihul-ğayb*, 25/135-136.

⁷² el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 8/173, 8/327.

“Senden önceki uyarıcının diliyle onlara gelen azapla veya atalarının da inzâr edildiği azapla onları uyarman için...” anlamındadır.⁷³

Çağdaş dönemde de müfessirlerin çoğu, Yâsin sûresi 36/6. âyetteki “مَا” edatının nefiy anlamında olmasını tercih etmişlerdir.⁷⁴ Elmalılı (1878-1942), ilgili âyetin tefsirinde Hz. Peygamber’den önce kendisine bir nezîr gelmemiş kavimle kastedilenin Araplar olduğunu söylemiştir. Fakat Araplara da Hz. İsmail’in peygamber olarak geldiği düşünülünce ortada halledilmesi gereken bir problem vardır. Elmalılı bu problemi şöyle çözmektedir: Hz. İsmail’in Araplara peygamber olarak gönderilmesi Hz. Musâ’dan önce ilk asırlarda (kurûn-i ûlâ) olduğundan sorun teşkil etmez. Burada sözü edilen dönem kurûn-i vüstâ dedikleri dönemdir ki bu dönemde Araplara hiçbir peygamber gelmemiştir. Dolayısıyla o; Hz. Mûsâ’dan Hz. Peygamber’in bi’setine kadar Araplara hiçbir peygamberin gelmediğini öne sürmektedir. Elmalılı, es-Secde 32/3 ve Yâsin sûresi 36/6. âyetlerinin tefsirinde ise el-Mâide 5/19. âyete atıf yaparak hiçbir nezîr gelmemiş kavim olmadığını, burada fetret zamanına işaret olduğunu, dolayısıyla Mekkelilerin yakın babalarının kastedildiğini dile getirir. Ancak o; fetreti herhangi iki peygamber arasındaki zaman dilimine tahsis etmez. Yüce Allah’ın peş peşe peygamberler göndermeye de fetretler yaratmaya da muktedir olduğundan söz etmektedir.⁷⁵ İbn Âşûr ise ilgili âyetin tefsirinde “لَتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أُنذِرَ” ifadesindeki “مَا” edatının müspet anlama geldiğinden hiç bahsetmeksizin ataları uyarılmayan topluluğun kimler olabileceğini açıklamaya yönelmektedir. Ona göre ataları uyarılmayan topluluk, asırlar boyu atalarına herhangi bir uyarıcı gelmeyen Adnânî Arapları veya Mekke ehli olmalıdır.⁷⁶

Sonuç olarak, müfessirlerin çoğunluğu Yâsin sûresi 36/6. âyetinin Kur’an bütünlüğünde nefiy olarak anlaşılmasını tercih etmişlerdir. Bazı müfessirler ise eğer Yâsin Sûresi 6. âyet müspet olarak anlaşılacaksa o zaman el-Kasas 28/46 ve Secde 32/3. âyetlerin de müspet olarak anlaşılmasını tercih etmişlerdir ki bizce bu sadece

⁷³ Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥrûl-muḥîṭ*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl el-Attâr (Beyrut: Dârul-Fıkr, 1420), 8/430.

⁷⁴ eş-Şinkîṭî, *Eḍvâ ü'l-beyân*, 6/710.

⁷⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili* (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1993), 5/3742, 3987, 3858, 4008; 2/1636.

⁷⁶ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, 22/348.

Yâsin sûresi 36/6. âyetin farklı anlaşılmasından daha tutarlı bir yaklaşım olacaktır.

Kur'an'da Müşriklerin Daha Önce Uyarıldıklarından Bahseden Âyetlerin Tefsiri

el-Kasas 28/46, es-Secde 32/3 ve Yâsin sûresi 36/6. âyetlerinin zahirine bakıldığında Hz. Peygamber'in resul olarak gönderildiği ve ilk muhatapları olan Mekke halkının kendilerine uyarıcı/peygamber gönderilmeyen bir toplum olduğu anlaşılmaktadır. Fakat el-Müminûn 23/83 ve en-Neml 27/68. âyetlerine bakıldığında Hz. Peygamber'in gönderildiği toplumun aslında hiç uyarılmayan bir topluluk olmadığı görülmektedir. Zira yeniden dirilmeye dair Hz. Peygamber'in tehdidini işittiklerinde onlar, bunun yeni bir şey olmadığını kendilerinden öncekilere de bu uyarının yapıldığını, fakat bunun önceki nesillerin masal ve efsanelerinden başka bir şey olmadığını dile getirmişlerdir.⁷⁷

Klasik dönem tefsirlerine bakıldığında el-Mü'minûn 23/83 ve en-Neml 27/68. âyetlerindeki va'din herhangi bir isim belirtmeksizin daha önce gelen peygamberlerin yaptıkları uyarılar veya Hz. Hûd, Hz. Sâlih ve Hz. Mûsâ gibi belirli peygamberler tarafından yapılan uyarılar şeklinde anlaşıldığı görülmektedir. Müfessirlerin çoğu bu âyetlerin tefsirinde herhangi bir peygamber ismi zikretmeksizin doğrudan daha önceki peygamberlere işaret etmekle yetinmektedir.⁷⁸ Nitekim Taberî, söz konusu âyetlerin tefsirinde, Mekkelilerin Hz. Peygamber'e hitaben, "Senden önce Allah'ın resulü olduğunu söyleyen bir topluluk tarafından atalarımıza bu uyarı yapılmıştı, ancak bir hakikatini göremedik." dediklerini aktarmaktadır.⁷⁹ Râzî'ye göre ise Mekke halkı sanki şöyle demek istemiştir: Hz. Muhammed tarafından yapılan va'id, daha önceki peygamberler tarafından da yapılmıştı. Ancak aradan uzun zaman geçmesine rağmen bu va'id gerçekleşmeyince onlar yeniden dirilmenin kıyametten önce dünyada olduğunu düşünerek bunun öncekilerin ma-

⁷⁷ Müşriklerin benzer bir söylemi Kur'an hakkında da ileri sürmüşlerdir. Bkz. el-En'âm 6/25; en-Nahl 16/24; el-Ahkâf 46/11; Kalem 68/15.

⁷⁸ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, 12/144; 13/229; Nâsirüddîn Ebû Saïd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-'Arabî, 1418), 4/93; 4/166.

⁷⁹ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 19/63.

sallarından başka bir şey olmadığını öne sürmüşlerdir. Râzî bu âyetlerde diğer iki âyet grubuyla irtibat kurmadığı gibi o âyetlerin tefsirinde de Mekkeli müşriklerin toplumsal hafızasına göndermede bulunan bu âyetlerle ilişki kurmamıştır.⁸⁰ Ancak Râzî'nin ifadelerinden Mekke müşriklerine yapılan bu tehdidin bizzat daha önce kendilerine gönderilen peygamberler tarafından yapıldığı, dolayısıyla onların ataları uyarılmayan ümmî bir ümmet olmadığı anlaşılmaktadır.

Klasik dönemde az sayıdaki müfessir ise burada uyarının kim tarafından yapıldığına dair daha açık bilgiler vermektedirler. Nitekim bu isimlerden birisi olan Yahyâ b. Sellâm, Mekke müşriklerinin en-Neml 27/68. âyette Hz. Mûsâ dönemindeki Arapları kastederek daha önce Hz. Mûsâ tarafından da bu uyarıların yapıldığını ancak o dönemdeki Arapların hala diriltilmediğine işaret ettiklerini belirtmektedir. Bu bağlamda Hz. Mûsâ'nın o dönemdeki Araplar için delil teşkil ettiğini söylemektedir.⁸¹ Öte yandan İbn Atıyye, burada evvelkilerle kastedilenlerin Âd ve Semûd gibi kâfir kavimler olduğunu belirtmekte, âyetteki "babalarımız" ifadesiyle Araplardan tahkiye yapıldığını dolayısıyla onlardan daha önceki dönemlerde yaşayanlara işaret ettiğini vurgulamaktadır.⁸² İbn Atıyye'nin ifadelerinden hareketle dolayısıyla buradaki uyarıcıların da onlara gönderilen Hz. Hûd ve Hz. Sâlih gibi peygamberler olduğu anlaşılmaktadır.

Söz konusu el-Mü'minûn 23/83 ve en-Neml 27/68. âyetlerinde müşriklerin yeniden dirilişe dair ifadelerini daha önceki peygamberler tarafından yapılan uyarıya atıfla açıklamayan bazı müfessirler de vardır. Nitekim bazı tefsirlerde müşriklerin sanki şöyle dediği belirtilmektedir: Bu Muhammed'in söyledikleri, Rüstem ve İsfendiyâr gibi öncekilerin sözlerinden ve yalanlarından başka bir şey değildir.⁸³ Dolayısıyla âyet böyle açıklandığı takdirde Mekke müşriklerinin gerçek bir peygamber tarafından vaade veya vaide atıfta bulunmadıkları Hz. Peygamber'in getirdiği vahiyle halk masalları arasında bir benzerlik kurdukları anlaşılmaktadır ki bu da âyeti açıklama bağlamında oldukça önemli bir yorumdur.

⁸⁰ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 23/289.

⁸¹ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2/560.

⁸² İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muḥarrerü'l-vecîz*, 4/152.

⁸³ es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 2/590.

Modern döneme gelindiğinde Elmalılı gibi konuya hiçbir açıklık getirmeden geçen âlimlerin aksine bazı müfessirlerin en-Neml 27/68. âyetteki işkâle dikkat çektikleri görülmektedir. Nitekim M. İzzet Derveze (1888-1984) görebildiğimiz kadarıyla ilk defa el-Kasas 28/46 ve es-Secde 32/3. âyetlerle birlikte bu âyetin (en-Neml 27/68) nasıl anlaşılması gerektiği hususuna değinmektedir. Ona göre bu âyet, şu iki şekilde tefsir edilebilir: Birincisi, kâfirlere yapılan bu uyarı yeni bir şey değildir. Nitekim daha önce atalarına da benzeri bir uyarı yapılmıştır. İkinci yoruma göre ise Hz. Peygamber'in uyarısı, sadece o dönemdeki Mekke müşriklerine mahsus olup ataları böylesi bir uyarı nimetinden mahrum kalmışlardır. Ancak Derveze, ne şekilde anlaşılırsa anlaşılın bu âyetlerin el-Kasas 28/46, es-Secde 32/3 ve Yâsin sûresi 36/6. âyetlerinin zahiriyle beraber düşünüldüğünde bir müşkil olduğunu düşünmektedir.⁸⁴

Derveze, öncelikle âyetin tefsirinde Mekke müşriklerine yapılan uyarının yeni bir uyarı olmadığına dair yorumu tercih etmektedir. Dolayısıyla el-Müminûn 23/83 ve en-Neml 27/68. âyetleriyle uzak geçmiş kastedilirken, el-Kasas 28/46, es-Secde 32/3 ve Yâsin sûresi 36/6. âyetleriyle ise yakın geçmişe dikkat çekilmektedir. Zira uzak geçmişte, haberleri nesilden nesle aktarılan Arap Yarımadası'ndan çıkan veya orada yaşayan pek çok peygamber vardır. Bunlardan Kur'an'da bahsedilmektedir. Nitekim Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail Kur'an'ın ilk muhatabı olan Arapların babaları kabul edilir.⁸⁵ Fakat Derveze açıklamasında burada tamamen atalarının uyarılması meselesine odaklanmakta âyette söz edilen Mekke müşriklerinin bizzat kendilerinin "Biz de bununla daha önce tehdit edilmiştik." kısmına bir yorum getirmemektedir.

Sonuç olarak müşriklere yapılan uyarının kaynağı, yeniden diriliş hakkında toplumsal hafızalarında kalan bilgi olabileceği gibi o bölgede bulunan az sayıdaki Ehl-i kitap da olabilir.⁸⁶ Zira söz konusu âyetlerde de sadece "uyarıldık" denilerek herhangi bir peygamberden bahsedilmemesi bu yorumu destekleyici bir argüman olarak öne sürülebilir. Öte yandan Mü'minûn sûresi 23/68. âyette Mekke

⁸⁴ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs* (Kâhire: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, 1383), 5/325-326.

⁸⁵ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 5/325-326.

⁸⁶ Nitekim Kur'an'da müşriklerin Ehl-i kitapla bağlantısını ortaya koyan çok sayıda âyet bulunmaktadır. Bkz. el-En'âm 6/91; el-İsrâ 17/85; el-Kehf 18/9-26, 83-101; el-Ahkâf 46/11.

müşriklerine gönderilen Kur'an'ın atalarına gelenlerden farklı ne-zuhur bir kitap olmadığına vurgu yapılması onların hepten uyarıcı gelmeyen bir toplum olmadığını göstermektedir. Zaten Mekkelilerin İslâm'ın farzlarından olan namaz ve hac gibi bazı ibadetlere dair tahrife uğramış da olsa bazı telakkilerinin olması onların dinden habersiz olmadıklarının açık delilidir.

Arapların Atalarının Uyarılıp Uyarılmadığıyla İlgili Ayetlerdeki Tefsir İhtilafının Meallere Yansıması

Hız. Peygamber'in "kendileri veya ataları uyarılmamış" bir kavme gönderildiğini ifade eden el-Kasas 28/46, es-Secde 32/3, Sebe' 34/44 ve Yâsin sûresi 36/6. âyetlerinin Kur'an meallerinde nasıl tercüme edildiği meselesi önemlidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu dört âyetle diğer âyetler arasında bir anlama güçlüğü olduğu düşünmeyen meal yazarları çoğunluğu teşkil etmektedir. Dolayısıyla onlar; Kur'an'ın bazı âyetlerinde Allah Teâlâ'nın her kavme bir peygamber göndermesinden bahsedilirken diğer bazı âyetlerde Hız. Peygamber'in gönderildiği kavme daha önce bir peygamber gelmediğinden söz edilmesini diğer başka âyetlerde ise Mekkelilerin atalarına peygamber gönderilip benzer uyarıların yapıldığı şeklindeki beyanlarını yorumuz olarak aktarmışlardır. Bu meal yazarları, söz konusu âyetlerdeki anlama güçlüğü veya diğer bir ifadeyle çelişki düşüncesini göz ardı etmişler, bu anlama güçlüğü giderecek bir açıklama yapma gereği de duymamışlardır. Dolayısıyla bu âyetlere yaklaşım noktasında mealler üçe ayrılabilir. Birinci grup, buradaki zahiri çelişkiyi giderecek bir açıklama yapmaktan kaçınan mütercimlerdir. İkinci grup, bu âyetler arasındaki zahiri çelişkiyi fark ederek âyetlerin arasını farklı anlam tercihleriyle çözmeye çalışmışlardır. Üçüncü grup ise buradaki anlaşılma güçlüğü fark etmiş olmakla birlikte âyetin mealinde farklı bir yoruma gitmemekte fakat düştükleri dipnotlarla söz konusu işkâle işarette bulunan yorumlar yapmaktadır.

Öncelikle mevcut meallerin birçoğunun söz konusu âyetler arasında hiçbir anlama güçlüğüne işaret etmeksizin âyetleri tercüme ettiklerini kaydetmek gerekir.⁸⁷ Dolayısıyla bir âyette, Allah

⁸⁷ Cemil Said (Dikel), *Türkçe Kuran* (İstanbul: Şems Matbaası, ts.), 478, 507; Muham-mad Marmaduke Pickthall, *The Meaning of The Glorious Qur'an* (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Lübnânî, ts.), 578, 544; Ebu'l-A'lâ Mevdudî, *The Holy Qur'an* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996), 347, 383, 415, 440; Ali Özek vd., *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 382, 439.

Teâlâ'nın bütün ümmetlere peygamber gönderdiğini okuyan okur, bir başka âyette Hz. Peygamber'in ataları/kendileri uyarılmamış bir kavme gönderildiğini, bir diğer âyette ise atalarının da uyarıldığını söyleyen Mekke müşriklerinden bahseden âyet meâlini okumaktadır. Açıkçası okur, kendisini tamamen bir tercüme kargaşasının içerisinde bulmaktadır. Bu tür meallerin hepsine değinmek bu çalışmanın sınırlarını aştığı gibi buna ihtiyaç da yoktur. Ancak Türkiye'de resmi din hizmetini deruhte eden Diyanet İşleri Başkanlığı'nın eski ve yeni mealleri, TDV meali ve daha fazla mütedavil olduğunu düşündüğümüz birkaç meale yer vermek yerinde olacaktır.

Mesela 1961 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Hüseyin Atay ve Yaşar Kutluay'a hazırlanan ve 1961 yılından 1990 yılına kadar DİB'in hizmetlerinde kullanılan mealde Yâsin 36/5-6. âyetlerin meali şu şekildedir: *"Bu babaları uyarılmadığından gâfil kalmış bir milleti uyarman için güçlü ve merhametli olan Allah'ın indirdiği Kur'ân'dır."*⁸⁸ Söz konusu mealde âyetlerin birlikte okunduğu zaman nasıl anlaşılması gerektiğine dair en küçük bir açıklamanın yapılmaması dikkatleri çekmektedir. Üstelik bu durum sadece DİB'in eski mealine mahsus da değildir. Benzer şekilde yeni DİB'in yeni mealinde ve TDV tarafından yine aynı komisyona hazırlanan mealde söz konusu âyetlerin arasında işkâle dair en ufak bir açıklama yapılmamıştır. Sadece bazı âyetlerde yer alan "nezîr" ifadesine TDV mealinde verilen "uyarıcı" anlamı parantez içerisinde "peygamber" ifadesiyle açıklanmıştır. Fakat bir yerde her ümmete bir resul gönderildiğinden bahsedilirken bir diğerinde Hz. Peygamber'in ataları veya kendileri uyarılmayan topluluğa gönderilmesi bir başka âyette ise Mekke müşriklerinin uyarıldığından söz edilmesinin ne anlama geldiği yönünde bir açıklama yapılmamıştır. Oysa aynı âyete Hasan Basri Çantay (1887-1964) tarafından yapılan şu meâlin daha açık olduğu görülmektedir: *"(Bunun) hikmeti de (yakın) ataları azâb ile korkutulmamış, bu yüzden kendileri gaflet içinde kalmış olan bir kavmi (onunla) korkutmandır."*⁸⁹

Kur'an meallerinden bazısında ise söz konusu âyetler arasındaki zahiri çelişkinin meâl üzerinde giderilmesi hedeflenmiştir. Çok fazla olmamaları ve çalışmanın konusu açısından önemli bir duru-

⁸⁸ Hüseyin Atay - Yaşar Kutluay, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâl)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1983), 346.

⁸⁹ Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (İstanbul: Mürşid Çantay, 1972), 2/780.

mu ele almaları sebebiyle bu meâllere burada yer vermek istiyoruz. Söz konusu üç âyet grubunu uzlaştırmaya çalışanlardan birisi Ahmet Tekin'in Kur'an meâlidir. Nitekim o; her ümmete bir peygamber gönderildiğini ifade eden çok sayıda âyetin aksine Hz. Peygamber'in nebi olarak gönderildiği topluma kendinden önce uyarıcı gelmediğini vurgulayan el-Kasas 28/46, es-Secde 32/3 ve Yâsin sûresi 36/6. âyetlerin çevirisinde meâl yazarlarının genelinden ayrılmaktadır. Nitekim Tekin, es-Secde 32/3. âyetini şu şekilde tercüme etmiştir: "... *Hayır! O, senden önce kendilerine sorumluluk, hesap ve cezayı hatırlatan birçok uyarıcılar gelmiş toplumları senin de uyarman için, Rabbin tarafından gönderilen gerekçeli, hikmete dayalı, toplumda hakça düzeni gerçekleştirecek hak bir kitaptır...*"⁹⁰ Aynı şekilde o; Yâsin sûresi 36/6. âyetin meâlini de "*Ataları sorumluluk hesap ve ceza hatırlatılarak uyarılan, kısa sürede imandan ve şer'i hükümlerden habersiz hale gelen milletleri uyarman için indirilmiştir.*" şeklinde vermiştir.⁹¹ O; bu meâl yöntemiyle söz konusu âyetleri Kur'an bütünlüğü içerisinde anlamlandırmaya çalışmıştır. Fakat bu durumda belki Tekin'in bu sistemine muhalif olan geriye iki âyet kalmaktadır. Bunlardan birisi Sebe' 34/44 ve el-Mâide 5/19. âyetleridir. Ancak ne var ki Tekin, el-Mâide 5/19. âyeti peygamberlerin ardının kesildiği fetret döneminden sonra Hz. Peygamber'in gelmesi şeklinde anlamış, buraya herhangi bir açıklama da düşmemiştir. Aynı şekilde o, diğerlerinden farklı bir üslupla gelen Sebe' 34/44. âyeti olumsuz şekilde "*Mekke müşriklerine uyarıcı göndermedik.*" şeklinde çevirmek zorunda kalmıştır.⁹²

Hz. Peygamber'in nebi olarak gönderildiği topluma kendinden önce uyarıcı gelmediğini vurgulayan el-Kasas 28/46, es-Secde 32/3 ve Yâsin sûresi 36/6. âyetlerini Ahmet Tekin gibi genelden farklı tercüme eden iki meal yazarı daha vardır. Bunlar, Mehmet Türk ve Mustafa Çavdar'dır. Bu üç mealdeki belki de tek farklılık, Mustafa Çavdar'ın iki âyetten farklı bir formda gelen Sebe' 34/44. âyetine yapmış olduğu çeviridir. Diğer meal yazarları bu âyete Hz. Peygamber'den önce Mekkelilere bir uyarıcı gönderilmediğine delalet edecek şekilde olumsuz anlam verirken⁹³ Çavdar ise Arapça'nın kural ve kâidelerini hiçe sayarak burayı da "*Hâlbuki biz onlara da*

⁹⁰ Tekin, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, 414.

⁹¹ Tekin, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, 439.

⁹² Tekin, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, 110, 434.

⁹³ Mehmet Türk, *Allah'ın Kelamı -Nüzul Sıralı Meal* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2013), 434.

*ders alacakları kitap vermiş ve senden önce de onlara bir uyarıcı göndermiştik.*⁹⁴ şeklinde çevirmiştir.⁹⁵

Hız. Peygamber'in kendileri yahut ataları uyarılmayan bir topluluğa peygamber olarak gönderildiğini beyan eden âyetleri diğer âyetlerle uzlaştırmaya çalışan isimlerden birisi de Mehmet Okuyan'dır. Ancak onun meâl tercihi yukarıdaki mütercimlerin aksine sadece Yâsin 36/6. âyette genelden farklılaşmaktadır. Nitekim Okuyan, söz konusu âyeti, "(Kur'an), ataları uyarılmış, (ancak gerçeklerden) habersizmiş gibi davranan bir toplumu uyarman için çok güçlü, çok merhametli (Allah) tarafından indirilmiştir." şeklinde tercüme etmiştir. Okuyan, bu âyetin meâline düştüğü açıklamada, Yâsin 36/6. âyetin verdiği mesajın, el-Kasas 28/46, Secde 32/3 ve Sebe' 34/44'ten farklı olduğunu vurgulamaktadır. Zira bu üç ayette Hız. Peygamber'in dönemindeki "Mekkeliler"den söz edilmekte ve onlara bir uyarıcı gelmediği vurgulanmaktadır. Oysa Yâsin 36/6. âyette ise Mekkelilerin atalarından bahsedilmektedir. Okuyan, Hız. İbrahim ve Hız. İsmail'in o bölgeye peygamber olarak gönderilmesini ve Hız. Peygamber'in görevlendirildiği dönemde Mekke'de haniflerin bulunmasını tercihinin doğruluğuna delil olarak getirmektedir.⁹⁶ Çünkü her ne kadar Mekkeliler uyarılmamışsa da "*Hakikaten, gerek bize, gerekse daha önce atalarımıza böyle bir vaadde bulunuldu; (fakat) bu geçmiştekilerin masallarından başka bir şey değildir!*" âyeti⁹⁷ ve benzerleri⁹⁸ onların atalarının sanıldığıının aksine hiçbir şeyden habersiz olmadığını ve uyarıcıya muhatap olduklarını ortaya koymaktadır.⁹⁹ Oysa Okuyan, özellikle el-Mü'minûn 23/83 ve en-Neml 27/68. âyetlerdeki mesajı sadece Mekkelilerin atalarına yönlendirmekle âyetleri uzlaştırmış olmamaktadır. Zira bu âyetlerde Mekkeliler sadece atalarının değil öncelikle kendilerinin de uyarıldığını belirtmektedir. Dolayısıyla biz bu âyetlerin el-Kasas 28/46, Secde 32/3 ve Sebe' 34/44'ten farklı olduğunu düşünmüyoruz. Dolayısıyla Okuyan'ın Yâsin 36/6. âyeti "ataları uyarılmış" şeklinde tercüme etmesi, mealin salt bir çeviri hareketi olmadığını en bariz örneklerinden birisidir. Zira bu âyetler, tefsir literatüründe müfessirlerin çoğunluğu tarafından "ataları uyarılmamış" şeklinde

⁹⁴ Sebe' 34/44.

⁹⁵ Mustafa Çavdar, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali* (Sesli Kuran, ts.), 434.

⁹⁶ Okuyan, *Kur'an Meal-Tefsir*, 1069.

⁹⁷ el-Mü'minûn 23/83.

⁹⁸ Bk. Neml 27/68; en-Necm 53/36-37.

⁹⁹ Okuyan, *Kur'an Meal-Tefsir*, 847.

açıklanmıştır. Durum böyleyken el-Mü'minûn 23/83 ve en-Neml 27/68. âyetlerden hareketle buraya farklı bir meâl tevcihinde bulunmak çok isabetli durmamaktadır. Okuyan, bu tercihini her ne kadar Râzî gibi müfessirlerin buradaki “mâ” edatıyla ilgili açıklamasına dayandırsa da bu isabetli değildir. Arap dili açısından Yâsin 36/6. âyetteki “mâ” edatını ism-i mevsûl veya mastariyye olarak düşünmek ne kadar mümkünse aynı şey, el-Kasas 28/46 ve Secde 32/3. âyetler için de mümkündür. Her ne kadar buradaki “mâ” edatının ism-i mevsûl veya mastariyye olarak düşünülmesi fikrine katılmasak da illa bu âyetlere farklı bir anlam takdir edilecekse Mâtürîdî'nin yaptığı gibi üç âyete aynı anlamı vermek çok daha tutarlı bir yaklaşım olacaktır.

Mevcut meallerin birçoğunda söz konusu âyetler arasını uzlaştırmak gibi bir gaye güdülmese de bazı meallerde parantez içi veya dipnotta düşülen açıklamalarla bu âyetlerin arası uzlaştırılmaya çalışılmıştır. Nitekim Çantay'ın meali buna güzel bir örnektir. Çantay'ın Yâsin 36/6. âyete verdiği meal şu şekildedir: “(Bunun) hikmeti de (yakın) ataları azâb ile korkutulmamış, bu yüzden kendileri gaflet içinde kalmış olan bir kavmi (onunla) korkutmandır.” Çantay, Hz. Peygamber'in önceki atalarına peygamberler gönderildiğini göz önünde bulundurarak burada parantez içerisinde uyarılmayanların “yakın” ataları olduğunu izah etme ihtiyacı hissetmiştir.¹⁰⁰ Bazı tefsirlerde gördüğümüz bu açıklamanın bir benzerinin Çantay'ın mealinden başka az sayıdaki mealde de yapıldığı, âyette Hz. Peygamber'in atalarıyla kastedilenin O'nun yakın ataları, fetret dönemindeki veya Câhiliyye'deki ataları olduğu şeklinde izahlar yapıldığı dikkat çekmektedir.¹⁰¹

Çağdaş dönemde telif edilen meâl-tefsir türü bazı eserlerde söz konusu âyetlerin meali her ne kadar klasik dönemden itibaren anlaşıldığı üzere verilmiş olsa da düşülen dipnotlarla bu âyetlerin nasıl anlaşılması gerektiği noktasında bazı açıklamalar yapılmıştır. DİB'in *Kur'an Yolu* ve İslamoğlu'nun *Hayat Kitabı Kur'an* isimli eserleri bunların başından gelmektedir. İslamoğlu, Hz. Peygamber'in ataları veya kendileri uyarılmayan bir kavmi uyarmak üzere gönderildiğini

¹⁰⁰ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 2/780.

¹⁰¹ İsmâil Hakkî İzmirli, *Meâni-i Kur'an* (İstanbul: Kitâbhâne-i Hilmî, 1927), 449; Heyet, *Hayrat Neşriyat Kur'anı Kerim Ve Karşılıklı Meali* (İstanbul: Hayrat Neşriyat, 1430), 439; Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 531, 561.

belirten el-Kasas 28/46, es-Secde 32/3 ve Yâsin sûresi 36/6. âyetlerin mealinde de çoğunluğun verdiği anlamdan başka bir anlam vermemektedir. Buna göre İslâmoğlu es-Secde 32/3. âyetin meâlini “...Hayır! O Senin Rabbinden gelen bir hakikattir; senden önce kendilerine uyarıcı gelmemiş bir toplumu belki doğru yola gelirler diye uyarman içindir.” şeklinde çevirmektedir. O aynı şekilde Yâsin 36/6. âyeti “Bu sayede ataları uyarılmamış, dolayısıyla haktan gafil kalmış bir topluluğu uyarabilesin.” şeklinde tercüme ederek çoğunluğun tercih ettiği meâli benimsemektedir. Ancak o; âyetin meâline düştüğü dipnotta Râzî'ye referansla buradaki mâ'nın ilgi zamiri olarak kabul edilmesi durumunda “ve böylece ataları uyarılmış, fakat kendileri haktan gafil kalmış bir topluluğu uyarabilesin.” şeklinde de tercüme edilebileceğini belirtmektedir. Bununla beraber İslâmoğlu hem Kur'an bütünlüğünden hem de nüzul döneminin tarihsel gerçekliğinden hareketle “ataları uyarılmamış” şeklindeki tercihlerinin daha doğru bulmaktadır. Öte yandan o; buradan hareketle Hz. Peygamber'in ataları daha önce uyarılan örneğin Ehl-i kitâba gönderilmediği gibi bir anlam çıkartılamayacağını, zira bu âyetin Hz. Peygamber'in görev alanının kapsamına değil, başlangıç noktasına işaret ettiğini vurgulamaktadır.¹⁰²

Söz konusu âyetler arasını uzlaştırmaya dönük benzer bir açıklamayı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'an Yolu Meal ve Tefsir*'inde de görmekteyiz. Nitekim bu mealde Yâsin Sûresi'nin 6. âyetinin çevirisi “(Bu kitap) aziz ve rahmeti bol olan Allah tarafından, ataları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde bulunan bir toplumu uyarasin diye indirilmiştir.” şeklinde verilmiştir. Âyete düşülen dipnotta ise genel kanaate göre “ataları uyarılmamış” ifadesiyle, Hz. Peygamber'in ilk muhatap kitlesi olan Kureyş ve çevresindekilere yakın zamanlarda bir peygamber gönderilmemiş olmasına işaret edildiği vurgulanarak söz konusu âyetler arasındaki problem çözülmeye çalışılmıştır.¹⁰³ Fakat dikkat çeken husus, el-Müminûn 23/83 ve en-Neml 27/83. âyetlerinde bunun tam tersine Mekkeli müşriklerin kendilerine ve atalarına da kıyamet konusunda uyarıda bulunulmasının ne anlama geldiği hususuna dair bir not düşülmüştür. Oysa *Kur'an Yolu* gibi, daha çok meal-tefsir türündeki bir

¹⁰² Mustafa İslâmoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsir* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2008), 764.

¹⁰³ Komisyon, *Kur'an Yolu Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 462.

eserden beklenen, bu âyetlerin mealindeki zahiri çelişkiyi gidermesidir. İnsanların meal üzerinden okumalar yaptığı bir dönemde başkanlığın mealinin böylesi bir boşluğa izin vermesi mazur görülmemelidir.

Kendileri veya atalarına bir uyarıcı gelmeyen toplumu belli bir grupla sınırlandırmayanlar da vardır. Örneğin Muhammed Esed, Yâsin sûresi 36/6. âyete düştüğü not ise diğer meallerden tamamen farklıdır. Ona göre burada “atalar” ifadesi bir toplumun kültürel geçmişine dair mecazî bir ifade de olabilir. Onların uyarılmamasıyla kastedilen ise halkın devraldığı ahlaki mirasın çürümüşlüğüdür. Dolayısıyla bu durumda somut olarak bir atadan değil toplumun yozlaşmasından bahsedilmektedir.¹⁰⁴

Özellikle burada el-Müminûn 23/83 ve en-Neml 27/68. âyetlerinin meal yazarları tarafından nasıl çevrildiği de önemlidir. Zira Hz. Peygamber’in inzar için gönderildiği Kureyşlilerin veya atalarının uyarılmamış olması her kavme/ümmete peygamber gönderildiğini ifade eden âyetlerden bir istisnâ olarak değerlendirilebilir. Ayrıca el-Kasas 28/46, es-Secde 32/3 ve Yâsin sûresi 36/6. âyetleri Mâide 5/19’da açıklanan fetret dönemiyle de paralellik arz etmektedir. Ancak tüm bunların yanında Mekke müşriklerinin kendilerinin ve atalarının da daha önce uyarıldığını ifade eden âyetler izaha muhtaç hale gelmektedir. Oysa hemen hemen meallerin tamamında söz konusu âyetlerin yorumunda bir açıklama veya anlama gücüne temas edilmemesi ilginçtir. Yalnız Mehmet Okuyan bu iki âyetle Yâsin sûresi 36/6. arasında irtibat kurarak sanıldığı gibi Mekke müşriklerinin her şeyden habersiz olmadığını, ataları gibi kendilerinin de bu noktalarda bilgilerinin olduğunu belirtmektedir. Fakat burada Okuyan, söz konusu âyetlerle sadece Yâsin 36/6. âyet arasında irtibat kurmakla yetinmekte, bir anlamda o âyete verdiği müspet anlamla bu âyetleri uzlaştırmaya çalışmaktadır. Oysa bu âyetlerde Mekke müşrikleri sadece atalarının değil kendilerinin de uyarılara muhatap olduklarını belirtmektedirler.¹⁰⁵ Bu durumda Okuyan’ın belirttiğinin aksine el-Müminûn 23/83 ve en-Neml 27/68. âyetlerinin sadece Yâsin sûresi 36/6. ile değil, el-Kasas 28/46 ve es-Secde 32/3 gibi âyetlerle de irtibatlı olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan Okuyan’ın “Mekkelilerin ataları uyarılmıştı.”

¹⁰⁴ *Kur’an Mesajı: Meal-Tefsir*, çev. Muhammed Esed vd. (Ankara: İşaret Yayınları, 2002), 897.

¹⁰⁵ Okuyan, *Kur’an Meal-Tefsir*, 847.

tezinden hareketle Yâsin sûresi 36/6. ile el-Kasas 28/46 ve es-Secde 32/3 gibi âyetler arasında ayrıma gitmesinin de bir anlamı olmadığı açığa çıkmaktadır.

Sonuç

Klasik dönem müfessirlerin çoğu, Kur'ân-ı Kerim'de her ümmete bir peygamber gönderildiği yönündeki âyetlerin, Hz. Peygamber'in daha önce uyarılmayan bir topluma gönderildiği şeklindeki âyetlerle zahiren bir çelişki içinde olduğuna dair herhangi bir yorum yapmamışlardır. Fakat Zemahşerî, İbn Atıyye, Âlûsî ve İbn Âşûr gibi klasik dönemden modern döneme doğru takip eden süreçte gelen bazı müfessirler, bu âyetler arasındaki işkâli fark ederek bunları uzlaştırmaya çalışmışlardır. Zemahşerî ve onu takip eden birçok müfessir, her ümmete peygamber gönderildiği yönündeki âyetleri açıklarken önceki peygamberin nübüvvetinden kalan uyarıları, o toplumun uyarılmış olması için yeterli görmüşler ve söz konusu âyetleri bu bağlamda yorumlamışlardır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in gönderildiği kavmin uyarılmamış olması da onlar tarafından Hz. İsa'nın nübüvvetinden kalan izlerin silinmesiyle açıklanmıştır. Bu müfessirlerden İbn Atıyye ise her ümmete peygamber gönderildiği yönündeki âyetleri doğrudan ve dolaylı olarak peygamber uyarısına muhatap olmak şeklinde açıklamaktadır. Bu kapsamda Kur'an'da Hz. Peygamber'in gönderildiği Arapların daha önce uyarılmadığının belirtilmesi, onlara doğrudan bir peygamberin gelmediği anlamındayken aksi âyetler ise dolaylı şekilde uyarıldıkları anlamındadır.

Modern dönemde İbn Âşûr gibi bazı müfessirler ise meseleyi kavramların medlullerini netleştirmeye çalışarak izah etmişlerdir. İbn Âşûr, ümmet kavramının soy, zaman ve mekânla sınırlandırılmayacağını dolayısıyla ümmetin içerisindeki bir kabile, halk, devir veya ülkenin uzun süre peygambersiz kalmasının mümkün olduğunu öne sürmüştür. Peygamber gönderilenlerin Semûd ve Yahudiler gibi toplumlar olduğunu yoksa ümmet kelimesinden hareketle her kabile ve şehre peygamber gönderildiği gibi bir durumun anlaşılamayacağını belirtmiştir. Öte yandan Hz. Peygamber'in gönderildiği Mekke müşriklerinin veya atalarının uyarılmadığı yönündeki âyetler de Mâide sûresi 19. âyetin delaletiyle her kavme bir peygamber gönderildiğini beyan eden âyetlerden bir istisnâ gibi anlaşmıştır. Burada "Hz. Peygamber'in atalarının uyarılmadığı" yönündeki âyetlere yöneltilebilecek olan "Arapların ataları da Hz. İbrahim, Hz.

İsmail ve Hz. Salih gibi peygamberlerle uyarılmadı mı?” şeklindeki muhtemel soru, fetret âyetiyle yanıtlanmış, uyarılmayanların “yakın ataları” olduğu belirtilmiştir. Bunun aksine Elmalı ve İbn Âşûr gibi müfessirler, “Hz. Peygamber’in kavminin veya atalarının uyarılmadığı” yönündeki âyetlerde söz edilen “uyarılmama” durumunu Hz. Mûsa ve Hz. İbrahim’e kadar götürmüşlerdir. Bu çalışmada ulaşılan sonuçlar maddeler halinde şöyle özetlenebilir:

1) Yâsin 36/6. âyetteki “mâ” edatının olumsuz anlamda olması durumunda bunun Araplara Hz. İbrahim gibi peygamberlerin gönderilmesi durumuyla çelişeceğinden hareketle bazı tefsirlerde ve meallerde âyete, “babalarının uyarıldığı gibi uyarman üzere” anlamı verilmiştir. Ancak buradaki “mâ” edatının ism-i mevsûl veya mastariyye manasında olması ne kadar mümkünse aynı durum, el-Kasas 28/46 ve Secde 32/3. âyetler için de mümkündür. Yâsîn 36/6. âyete farklı bir anlam takdir edilecekse üç âyete aynı anlamı vermek çok daha tutarlı bir yaklaşım olacaktır. Nitekim Mâtürîdî ve Ebû Hayyân gibi bazı müfessirler bu üç âyeti de aynı bağlamda değerlendirmiştir.

1012 | db

2) Yâsîn 36/6. âyetinin bağlamı, bizce olumsuz anlama daha uygundur ve zaten müfessirlerin çoğunun tercihi de bu yöndedir. Öte yandan olumsuz anlam tercihi, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail’den itibaren kendilerine bir uyarıcı gelmediği gerçeğine de uygun düşmektedir. Ancak söz konusu âyete verilen olumlu anlamın, Kur’an bütünlüğü dikkate alındığında yanlış olduğu öne sürülemez.

3) Bazı meal yazarları “babalarının uyarıldığı gibi uyarman üzere” şeklindeki anlam tercihlerini bazı klasik tefsirlere referansla açıklasa da tefsir ile mealin kategorik olarak aynı olmadığı izahından varestedir. Çünkü mealde yapılan anlam, okurun zihnine doğrudan murâd-ı ilâhî olarak kodlanırken tefsirde ise alternatif bir yorum olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla meallerde bu çalışmada incelenen âyetler mutlaka birbirleriyle irtibatlandırılarak çevrilmelidir.

4) Mekke müşriklerinin kendilerine ve atalarına yeniden dirilişe dair uyarı yapıldığına delalet eden el-Müminûn 23/83 ve en-Neml 27/83. âyetlerine yapılan yorumlar genelde açık değildir. Mekke müşriklerinin söz ettiği uyarılar, Ehl-i kitaptan olanların ve dolayısıyla onların peygamberlerinden aktarılan uyarılar olarak da değerlendirilebilir. Öte yandan bu âyetlerdeki uyarının bir peygam-

ber aracılığıyla olmasından daha çok toplumsal hafızadan aktarılan bir bilgi şeklinde anlaşılması da mümkün görünmektedir.

5) Eğer bu âyetlerdeki uyarının, klasik tefsirlerde çoğunlukla anlaşıldığı üzere doğrudan peygamberler aracılığıyla yapılmış olduğu kabul edilirse kaçınılmaz olarak el-Kasas 28/46, es-Secde 32/3 ve Yâsin sûresi 36/6. âyetlerinin zahiriyle çelişki meydana gelecektir.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed - Rızâ, Reşîd. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*. Kâhire: el-Hey'etü'l-Misriyye, 1990.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Akçay, Mustafa. *Fetret Dönemi ve İnsan'ın Dinî Sorumluluğu*. Araştırma Yayınları: Ankara, 2013.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'î'l-me'sânî*. thk. Ali Abdülbârî Atiyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1415.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *el-Furûku'l-luğaviyye*. Kahire: Dâru'l-ilm ve's-sekâfe, t.y.
- Atay, Hüseyin - Kutluay, Yaşar. *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâl)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1983.
- Belhî, Mukâtil b. Süleymân el-. *Tefsîr-i Kebîr*. çev. M. Beşir Eryarsoy. 4 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.
- Belhî, Mukâtil b. Süleymân el-. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâs, 1423.
- Bezvâvî, Nâsrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'âşî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1418.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-. *Tâcü'l-luğa*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilmî li'l-melâyîn, 4. Baskı., 1407.
- Cevziyye, İbn Kayyim el-. *Ṭarîku'l-hicreteyn ve bâbü's-sa'âdeteyn*. Cidde: Mec'meu'l-fikhi'l-İslâmî, 1429.
- Çalışkan, Muhammed Selman. "Kur'ân'da Yerleşim Birimleri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/39 (Haziran 2019), 29-66. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.472735>
- Çantay, Hasan Basri. *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*. İstanbul: Mürşid Çantay, 1972.
- Çavdar, Mustafa. *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meali*. Sesli Kuran, ts.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-hadîs*. Kâhire: Dâru ihyâi'l-kütübî'l-Arabiyye, 1383.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf. *el-Bahrü'l-muḥîṭ*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl el-Attâr. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Ebû Zehre, Muhammed. *Zehratü't-tefâsîr*. Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 1422.
- Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Me'ânî'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî vd. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Misriyye, t.y.
- Gafîs, Yûsuf b. Muhammed Alî el-. *Şerhu Lüm'ati'l-i'tikâd*. Mev'kiu's-şebeketi'l-İslâmîyye, 1432.
- Heyet. *Hayrat Neşriyat Kuranı Kerim Ve Karşılıklı Meali*. İstanbul: Hayrat Neşriyat, 1430.

- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnûsiyye, 1984.
- İbn Atiyye el-Endelûsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1422.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed. *Tefsîrül-Çur'âni'l-'azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 13 Cilt. el-Memleketü's-Suûdiyyetü'l-Arabîyye: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 3. Basım, 1419.
- İbn Kemâl Paşa, Şemseddin Ahmed Bin Süleyman. *Tefsîru İbn Kemâl Paşa*. thk. Mâhir Edîb Habbûş. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 1439.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgîb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Çur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî. Beyrut-Dîmaşk: Dâru'l-kalem-ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412.
- İslamoğlu, Mustafa. *Hayat Kitabı Kur'an Gereçleri Meal-Tefsir*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2008.
- İzmirlî, İsmâil Hakkî. *Meâni-i Kur'ân*. İstanbul: Kitâbhâne-i Hilmî, 1927.
- Komisyon. *Kur'an Yolu Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2020.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Çur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhim İtfiyyîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-kütübî'l-Misriyye, 2. Baskı., 1384.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Çur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2005.
- Mâverîdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *en-Nüket ve'l-'uyûn*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1431.
- Mevdudî, Ebû'l-A'lâ. *The Holy Qur'an*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996.
- Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*. çev. Muhammed Esed vd. Ankara: İşaret Yayınları, 2002.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi' u's-şâhih*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurakâh, 1374.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vil*. thk. Yusuf Ali el-Budeyvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kelîmî't-tayyib, 1419.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc fî şerhi Şâhihi Müslim b. el-Haccâc*. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-'Arabî, 1392.
- Okuyan, Mehmet. *Kur'an Meal-Tefsir*. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2023.
- Özek, Ali vd. *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an-ı Kerim Mealî Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Pickthall, Muhammad Marmaduke. *The Meaning of The Glorious Qur'ân*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Lübnânî, ts.
- Râcihî, Abdülazîz b. Abdullah er-. *Tevfîku'r-Rabbî'l-Mün'im bi-şerhi sahîhi'l-İmâmi Müslim*. Merkezü Abdülazîz b. Abdullah er-Râcihî, 1439.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-'Arabî, 3. Baskı., 1420.
- Ruhaylî, Abdurrahmân b. Sened b. Râşid. *el-Müellefât fî müşkili'l-Kur'âni'l-Kerîm ve menâhicühâ*. es-Suûdiyye: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye bi'l-Medîneti'l-Münevvere, Risâletü't-Doktâra, 2011.
- Sâbık, Seyyid. *el-Akâidü'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1433.
- Said (Dikel), Cemil. *Türkçe Kuran*. İstanbul: Şems Matbaası, ts.

- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. İbnü Abdî'l-maksûd Abdürrahîm. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1431.
- Semerkindî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-. *Bahru'l-ulûm*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2010.
- Sicistânî, Ebû Ya'kûb İshâk b. Ahmed es-. *İsbâtü'n-nübüvve*. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1986.
- Şinkitî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir. *Eđvâ'ü'l-beyân fî izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 5. Baskı., 1441.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Mekke: Dâru't-terbiye ve't-türâs, 1420/2000.
- Tekin, Ahmet. *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru-Tefsiri Meal*. İstanbul: Kalam Yayınları, 2016.
- Türk, Mehmet. *Allah'ın Kelamı -Nüzul Sıralı Meal*. İstanbul: Kitap Dünyası, 2013.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî. *el-Basît fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Komisyon. 25 Cilt. Suudi Arabistan: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1430.
- Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekeriyâ. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*. thk. Hind Şilbî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1425.
- Yavuz, Salih Sabri. *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*. İstanbul: Okur Akademi, 2020.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur'an Dili*. 8 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1993.
- Yılmaz, Necla. *Kur'an'da Karye Kavramı*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Yurdağür, Metin. *İslâm Düşüncesinde Fetret Kavramı*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kitâbî'l-Arabî, 1407.

